Б Ъ Л Г А Р С К А А К А Д Е М И Я Н А Н А У К И Т Е
ИНСТИТУТ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО И ЧОВЕКА
ДЕПАРТАМЕНТ „ПСИХОЛОГИЯ“

Дияна Цветанова Добрева-Христова

ЕКЗИСТЕНЦИАЛНА ИЗПЪЛНЕНОСТ И ПЪЛНОЦЕННО ЧОВЕШКО ФУНКЦИОНИРАНЕ ПРИ АКТЬОРИ

(Насоки за психологичното консултиране)

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация

за придобиване на образователна и научна степен "Доктор"
по професионално направление 3.2. „Психология“ с
научна специалност :"Консултативна психология"

Рецензенти:

проф. д.н. Теодора Стоева

доц. д-р Диана Бакалова

Научен ръководител:

доц. д-р Росица Георгиева

София, 2023

Дисертационния труд е обсъден и насрочен за защита на научен семинар на Департамент „Психология“ към Института за изследване на населението и човека при БАН

Обем:	281 страници (*в т.ч. съдържателна част: 235 стр.)*
Литературни източници:	282 източника (*211 на латиница и 71 на кирилица*)
Таблици:	52
Фигури:	19
Приложения:	3

Защитата на дисертационния труд ще се състои на …… от ……часа в зала…….на……..., пред научно жури в състав: проф. д.н. Антоанета Георгиева Русинова-Христова, проф. д.н. Теодора Стойчева Стоева, проф. д-р Минко Стоев Хаджийски, проф. д-р Пенко Стефанов Господинов, доц. д-р Диана Иванова Бакалова.

Материалите по защитата са на разположение в библиотеката на Института за изследване на населението и човека - БАН

УВОД

В настоящата дисертационна разработка са изследвани взаимовръзки на два метатеоретични конструкта „екзистенциална изпълненост“ (existential fulfillment) и „пълноценно функциониране“ (fully functioning) при хората в актьорската професия в контекста на специфичните трудности и предизвикателства, които те срещат в хода на своя уникален екзистенциален цикъл: „живот – сцена – живот“.

Актуалността на дисертационния труд е обоснована от съвременните тенденции на развитие на научната консултативна психология и нейната базисна хуманистична ориентация в изследването на здравословното функциониране на човека в контекста на неговия живот (личен и професионален).

Основанията за избор на актьорите като обект на изследването произтичат от: 1) факта, че консултативната психология се развива неравномерно в различните сфери на своята практика и специфичните проблеми на някои социални групи и общности, каквато е професионалната група на актьорите, все още остават вън от нейното внимание, 2) направените изводи и препоръки в проучванията в областта на изследване и грижа за психичното здраве и благополучие на хората в тази професионална група и 3) професионалната дейност на актьора и свързаните с нея специфични натоварвания.

Професията на актьора се определя като уникално взискателна. Свързаните с нея натоварвания, поставят на изпитание хората с такъв професионален избор и често водят до проблеми с психичното здраве и благополучие, за което много от тях са неподготвени. (Kumar, 2019). Професионалните трудности са свързани с творческото себеизразяване, което е важен компонент от професионалната и личностна идентичност на актьора. (Gonithellis, 2013). Проучванията подчертават нуждата от развитие на чувствително адресиран към хората от тази специфична група консултативен подход, отчитащ специфичните им жизнено-професионални предизвикателства. (Taylor, 2014; Maxwell et al., 2015; Robb, 2017; Robb, Due & Venning, 2018; Seton, 2019; Kumar, 2019; Wemmer, 2016; Innes, 2021).

Аргументите в подкрепа на избора на изследователското поле и темата на дисертацията могат да се обобщят в четири основни насоки:

На първо място у нас все още липсва теоретично и методологично обосновано промотиране и подкрепа на психично здраве и благополучие на хората в актьорската професия. Второ, психологичните изследвания, ориентирани към актьорите, са главно от областта на трудовата, организационната или клиничната психология. Трето, консултативната психология с хуманистично-екзистенциална насоченост и с акцент върху здравата личност и човешкия потенциал предлага по-широк поглед и практически възможности за подкрепа към пълноценното функциониране и психично благополучие на хората от творческите професии. Четвърто, в България липсват научни изследвания

на пълноценното човешко функциониране, психичното благополучие, устойчивостта и връзката им със специфичния професионално-житейски контекст на хората от тази творческа професия. Очевидна е актуалността на въпросите, свързани с превенцията и оказването на психологическа подкрепа на актьорите в трудни периоди в професията и живота им.

Разработката се основава на три стабилни опори, а именно: основополагащите хуманистични принципи и идеи за психологичното консултиране; разглеждане на човека в неговия жизнен контекст (личен и професионален) и интегративния подход към изследването и консултативната работа с човека с отчитане на неговата уникална същност и екзистенциален модел на взаимодействие със света.

Дисертационният труд е разработен в рамките на екзистенциално-хуманистичната парадигма, която за първи път у нас е приложена като обяснителен модел и методичен инструментариум за целите на научната и приложна консултативна психология.

Целта на дисертационното изследване е да разшири разбирането за ролята на персоналното екзистенциално измерение на човека (ноетичното) в процеса на пълноценното му себеосъществяване, с което да подкрепи развитието на психологичното консултиране, чувствително адресирано към нуждите на хората в актьорската професия (creative sensitive treatment).

Дисертацията е структурирана в три взаимосвързани части: теоретична, методична и емпирична.

Резюме на съдържанието на дисертационния труд:

Първата част (Теоретичен анализ) включва три глави, които последователно представят ключовите за темата въпроси. Чрез обзор на теоретичните основи на консултативната психология и проблемните области на нейната практика е обоснован контекстът на изследване, представен е метатеоретичният модел на пълноценно функциониращата личност на Карл Роджърс и концептуалните възможности за неговата операционализация. Специален акцент е поставен върху екзистенциалните теории в психотерапията и психологичното консултиране, и по специално върху екзистенциално-аналитична теория на Алфрид Ленгле (Alfried Laengle). Разгледана е процесуалната операционализация на понятието за екзистенциална изпълненост (existential fulfillment) в конструктите на персоналните екзистенциални способности. Обоснован е изборът на обекта на изследването (хората в актьорската професия), изведени са изследователските теми, свързани с предизвикателствата пред пълноценното функциониране на актьорите. Разгледани са основни социодемографски характеристики на групата на професионалните актьори в България.

Втората част (Дизайн и постановка на изследването) съдържа три глави. Представена е общата постановка на емпиричното изследване, неговата цел, задачи, теоретичен модел и хипотези, подробно са описани организацията и етапите на подготвителното и същинското изследване, избрания инструментариум, заедно с данните от адаптацията на изследователските методи. Представени са обобщени данни за извадката, процедурата на основното изследване, психометричните характеристики на приложения инструментариум и използваните за анализа на данните и проверката на издигнатите хипотези статистически методи.

Третата част съдържа четири глави. Във всяка една от тях, по логиката на изследователките задачи и издигнатите хипотези са анализирани данните и резултатите от основното изследване. Разгледани са връзките между изследваните конструкти, влиянието на отчитаните социо-демографските фактори върху тях. Изследвани са екзистенциалните предиктори на психичното благополучие, издръжливостта и способността за възстановяване (операционализиращи конструкта на пълноценното функциониране) и на стреса, свързан с актьорството в цялата извадка и за две групи (обучаващите се и работещи актьори). Проследена е опосредстващата роля на екзистенциалните компоненти в индиректният ефект на стреса, свързан с актьорството върху операционалните конструкти на пълноценното човешко функциониране в цялата извадка и за двете групи.

В заключението са представени основните изводи от проведеното емпирично изследване, неговите приноси, ограничения и насоки за бъдещи изследвания. Включен е списък на използваната литература с .. заглавия и 3 приложения, както следва:

Приложение 1: Материали по изискванията за етика на провеждане на научите изследвания и въпросник на емпиричното изследване; Приложение 2: Насоки за психологичното консултиране; Приложение 3: Резултати от статистически анализи.

ЧАСТ ПЪРВА:

ТЕОРЕТИЧЕН АНАЛИЗ

Глава 1. Пълноценното човешко функциониране в парадигмата на хуманистичната психология и нейната консултативна практика

1.1. Теоретични основи на консултативната психология и проблемни области на нейната практика

Първият параграф на първа глава от дисертационния труд представя теоретичен анализ на развитието и мястото на консултативната психология и практика в системата на научната психология. Разгледана е връзката на консултативната психология и практика с основните парадигми в психологията и психотерапията: хуманистична, екзистенциално-феноменологична, когнитивно-поведенческа и психодинамична. Коментирана е базисната хуманистична ориентация на дисциплината, отличаваща я от детерминистичния възглед на психотерапията и клиничната психология (Fretz, 1985:48). Обобщено са представени основните полета за работа в сферата на консултативната психология. Акцентирано е върху хуманистичната психология, с нейното разбиране за: водещата роля на вътрешния потенциал на човека за себесъзидание, себеопределяне и себереализация; мислене за човека като свободен и самоопределящ се индивид, отговорен за своето лично щастие; търсене на основните източници на психологичен дистрес в отчуждението от себе си и света, блокиране на персоналните екзистенциални способности и нарушение на диалогичното взаимодействие на човека със самия себе си и със света (Van Deurzen, 2009, Cooper, 2004; Correia et al., 2015; Längle & Klaassen, 2021). В изложението е подчертан приносът на Карл Роджърс и неговият личностно-центриран подход за развитието на психологичното консултиране и психотерапията.

1.2. Идеите на Карл Роджърс за психологичното консултиране и за личностното развитие.

Във втория параграф е разкрито съдържанието на метатеоретичния модел Карл Роджърс за пълноценно функциониращата личност, станал отправна точка и еталон за ефективна терапия и консултативна практика в нашата съвременност. Представени са основни акценти на личностно центрирания подход: - недирективното поведение на психолога, като антитеза, на патерналистичната и дистанцирана експертна позиция в психоанализата и поведенческото консултиране чрез предписания и съвети (advice-giving counseling); - дистанциране от медицинския терапевтичен сетинг и изграждането на равностойни отношения с клиента, с което се преобръща традиционната представа за психологична помощ и психотерапия.

Представени и коментирани са изведените от Роджърс пет основни характеристики, общи за хората, които той определя като пълноценно функциониращи личност: 1) *отвореност към опита (experience)* или „*символизация на опита“,* описваща движението от полюса на защитното поведение към полюса на отвореност за

преживяването на срещите с цялостния екзистенциален опит; 2) *екзистенциалният начин на живеене*, характеристика описваща нарастващата склонност за пълноценно изживяване на всеки миг като свеж, нов и неповторим, която Роджърс определя като най-същностната за пълноценното съществуване; 3) следващата характеристика на човека, живеещ в процеса на добрия живот, е нарастващото „*доверие в неговия организъм"* която е най-силно разпознаваема в контекста на вземане на решения, тъй като тя позволява на човека в комплексните и трудни взаимоотношения и ситуации да се доверя на собственото си вътрешно чувство, на своите телесни реакции и да се вслушва в интуицията си, вместо да взима решения, повлияни от предразсъдъци, пристрастия, страх и защитни стратегии. 4) *емпиричната свобода*, която се преживява като субективна свобода в усещането, че човек живее според собствените си желания и решения, не под натиска на външен натиск и контрол, и че има определяща роля за реализацията на своя Жизнен проект. Описанието на тази характеристика се доближава до понятието „*онтологична смелост*" в екзистенциализма, означаващо готовност за приемане на даденостите и на себе си, чрез „*дълбоко вътрешно съгласие*". 5) друга характеристика на пълноценно функциониращата личност е ***креативността,*** за която Роджърс постулира, че колкото по близко е човека до континуума на оптималната психологична зрялост, толкова по-творчески е той във всички свои прояви, планове, реализации и взаимодействия; отнася се критично и творчески към себе си, към своята аз-концепция, като я развива и обогатява с нов екзистенциален опит. Обобщени, тези характеристики представят добрия живот като интензивно преживяван и осъзнаван в цялото му многообразие от емоции и предизвикателства. Според Роджърс „добрият живот" най-точно може да бъде описан с евдемоничните прилагателни: обогатяващ, вълнуващ, подкрепящ, интересен, значим.

1.3. Пълноценното човешко функциониране от гледна точка на позитивната психология. Емпирични изследвания.

Третият параграф е посветен на влиянието на идеите на Роджърс върху развитието на позитивната психология и оформянето на нейния фокус върху позитивното функциониране и оптималното себеусещане. Подчертан е съществения теоретичен и изследователски принос на позитивната психология за „евдемоничния обрат" (Moores et al., 2015) и новата ориентация към търсене на позитивното и силни страни (вместо слабостите), към превенцията, към експериментални подходи и интердисциплинарни изследвания и преосмисляне на нозологично ориентираните възгледи, доминиращи полето на клиничната психология и практика. Посочена е нейна основна цел - разширяване на потенциала за повишаване на психичното благополучие и стимулирането на позитивните страни и ресурси на хората за постигане на по-добър живот, щастие и превенция на психичните трудности (Diener, 2000). Коментирана е близостта между хуманистичната и позитивната психология на базата на общата им

хуманистична ориентация и близки философски възгледи , аристотелевото разбиране за природната интенция на човека да „проявява добър характер чрез съзнателния избор на действие в преследването на „Евдемонията“, разбирана като „процъфтяване“ и добър живот.

Разгледани са определящите това хуманистично направление фундаментални концепти: психично благополучие, субективно благополучие, удовлетвореност от живота, щастие, позитивен и негативен ефект и други и е подчертана тяхната насоченост към подкрепа на клиентите за растеж и положителна промяна, справяне и устойчивост, така че да живеят обективно добър и смислен живот, да развиват вътрешните си заложби и да проявяват автентично/интегрирано/устойчиво своя Аз.

Представена е изследователската работа на редица психолози за теоретичната и емпирична подкрепа на основни теоретични конструкти в личностно-центрирана теория. Направен е преглед на съвременните проучвания, предоставящи доказателства, че метатеоретичните хипотези в теорията на Роджърс могат да бъдат оценени и с помощта на показатели, изведени от конструкти в теоретичната рамка на позитивната психология. (Cartwright and Mori, 1988; Cartwright, DeBruin, and Berg, 1991; Kasser, & Ryan, 1993; Kasser, & Ryan 1996; Assor, Roth и Deci, 2004; Sheldon, et al.,2003; Joseph, & Linley, 2005; Patterson & Joseph, 2007; Wood, et al., 2008 и др.). Представено е описанието на пълноценното функциониране, направено от изследователите Проктър и Туит (Proctor, Tweed & Morris, 2016) чрез понятийния апарат на позитивната психология. Описанието, което те дават, ни насочи в търсенето на операционалаизация на метатеоретичния конструкт на пълноценното човешко функциониране към многодименсионалните позитивни конструкти на психичното благополучие и психичната устойчивост, които интегрират множество от изведените от изследователите аспекти.

1.4. Психично благополучие и устойчивост. Концептуални възможности за операционализация на модела на пълноценното човешко функциониране.

Този *параграф* продължава логиката на изследователското търсене на конструкти, операционализиращи пълноценното функциониране на човека, като обосновава избора на многодименсионалните конструкти на психичното благополучие и на психичната устойчивост. Те са разгледани през призмата на тяхната консултативна приложимост в практиката. Оценена е широтата на техните концептуални рамки и са обобщени накратко в табличен вид възможните ползи от тяхното приложение за консултативната практика (№ 2, стр.21).

Психично благополучие (psychological well-being)

Проучването на българските изследвания показа, че тезаурусът на понятието „психично благополучие“ е впечатляващ и включва над 1500 публикации от български автори по теми, свързани с общото благополучие или сродни конструкти: Бакрачева, Бакалова, Мизова, 2010; Бакрачева, 2022;Ганева, 2010; Байчинска, 2010; Стефанова,

2001; Ковачева, 2016; Иванова & Божинова, 2017; Таир, 2017 и др.). Проучването ни показва богатия методичен инструментариум за оценка и изследване на благополучието. Това наблюдение е подкрепено с данните от проучването на екип американски изследователи, установили близо 100 различни инструмента за оценка на психичното благополучие (Linton, Dieppe, Medina-Lara, 2016**)**. Като един от най-широко използваните, изследователите посочват базираният на модела на Каръл Риф „Въпросник за психично благополучие“ (Ryff, 1989). Изложени са теоретико-методологични основания за избора на този конструкт, а именно: широката концептуална основа на модела на Риф, изградена от хуманистични теоретични концепции, с близки характеристики на евдемоничното разбиране за „добър живот“: себеактуализацията (А. Маслоу), пълноценното човешко функциониране (К. Роджърс), зрялата личност (Г. Олпорт), индивидуализацията (К.Г. Юнг), психо-социалните кризи и израстване (Е. Ериксон), мотивация, самоопределение и целеполагане (Ш. Бюлер), удовлетвореността от живота в зрелостта (Б. Нюгартен) и предложения от М. Яхода позитивен критерий за психичното здраве. Представен е интегративният модел на Каръл Риф, с шест основни измерения на психичното функциониране, дефинирани като компоненти на психичното благополучие : „себеприемане“, „положителни отношения с другите“, „автономия“, „овладяване на средата“, „цел в живота“ и „личностен растеж“ (Ryff, 1989). Решението за прилагането му в настоящето изследване е обосновано с възможностите, които той предлага за обхващане на множество характеристики и поведения на позитивното психично функциониране, отразяващи метатеоретичния модел на Карл Роджърс.

Психична устойчивост (resilience)

В този *подпараграф* е представена дефиницията за психичната устойчивост, дадена от Американската психологична асоциация (АПА), около която се обединяват повечето изследователи. Подчертан е повишеният научния интерес към този многоизмерен конструкт, определян от изследователите като важен фактор, способстващ за оптималното човешко функциониране (Masten,1989; Chaigneau et al., 2022). Резюмирано са представени основните подходи към нейното изследване, а именно: като свързана с личностни черти (Block & Block, 1980; Connor, Davidson, & Lee, 2003; Hu, Zhang, & Wang, 2015; Ong et al., 2016); като динамичен процес на адаптация (Mancini& Bonanno, 2009; Norris et al., 2009; Sapienza & Masten, 2011; Windle, 2011; Bonanno et al., 2015; Kalisch et al., 2015); като резултат от излагането на риск и неблагоприятни условия (Earvolino-Ramirez, 2007;Jackson et al., 2007; Luthar et al., 2000; Kalisch et al., 2017); като включваща взаимодействието на защитните механизми и фактори на различни нива (Ahern, 2006; Masten and Wright, 2010).

Извършеното проучване на изследователката практика в българския научноизследователски контекст, посочени са основните показатели и феномени, във

връзка с които е изследвана темата за психичната устойчивост (Занкова, 2014; Daskalov, 2017; Nedeva, 2018; Колева, 2021; Kareva, 2022; Babakova, 2019; Африканов, 2022; Bakalova, Nacheva, Panchelieva, 2023) и др.

В края на този подпараграф са изведени като най-широко прилагани в методологичния инструментариум за оценка на психичната устойчивост: Скала за устойчивост (Resilience Scale; Wagnild & Young, 1993), с която устойчивостта се измерва като стабилна черта на личността; Скала за психична устойчивост на Конър и Дейвидсън (CD-RISC) (Connor & Davidson, 2003), оценяваща наличието на различни фактори, поддържащи положителната адаптация към стрес и несгоди устойчивост и кратката скала за устойчивост (Brif Resilience Scale) (Smith et al., 2008), измерваща способността за възстановяване от стрес.

В заключение на изложението са посочени избраните от нас два инструмента за емпирична проверка на издигнатите в нашето изследване хипотези, които оценяват устойчивостта в нейните два аспекта: справяне със стресовите събития и възстановяване след преживени тежки натоварвания. В подкрепа на този избор е изтъкнато наличието на адаптирани версии за български условия, демонстриращи добри психометрични показатели, като са посочени характеристиките и насоката на изследване на устойчивостта с тяхна помощ.

Глава 2. Екзистенциални теории и практически подходи в психотерапията и психологичното консултиране

Втората глава в теоретичната част е посветена на анализа и очертаването на облика на хуманистичната парадигма, на философското разбирането за живота на човек в Света, като основен акцент на екзистенциално-хуманистичното направление в психологията и психотерапията.

2.1. Екзистенциална психология и психотерапия. Историческо и философско развитие на представите за човека

Първият параграф във втора глава е посветен на общата платформа на екзистенциално-хуманистичната психология, разгледано във връзка с развитието на европейската екзистенциална философия от началото на XX век и раждането на ново терапевтично направление с екзистенциална ориентация, логотерапията на Виктор Франкъл, известно като „третата Виенска школа в психотерпаията“. От друга страна е разгледано оформянето на американското направление на хуманистичната психология с нейните ярки представители Е. Маслоу и К. Роджърс, Г. Олпорт. Дискутирани са: основните теми, причините за възникване на емоционалните и психичните трудности на хората от гледна точка на парадигмата; предизвикателствата пред опитите цялостно концептуализиране (Vos et al., 2017).

В таблица са представени основните понятия, с които оперира тази парадигма (табл.№ 3, стр. 30). Разграничени са пет основни направления в екзистенциалната психотерапия – Онтоанализа (Бинсвагнер, Бос и Кондрау), Логотерапия и Екзистенциален анализ (Виктор Франкъл и доразвивана от Алфрид Ленгле), Екзистенциално-хуманистичен подход (Роло Мей, Джеймс Бюджентал, Ървин Ялом), Анти-психиатричният подход (на Роналд Лейнг) и британската школа на екзистенциален анализ (Еми Ван Дюрзен). Очертано е важното място и роля на екзистенциалната платформа в съвременната психотерапевтична практика с позоваване на международно проучване сред 1085 екзистенциално практикуващи психотерапевти от 48 страни по света на автори и текстове, с най-силно влияние върху тяхната терапевтична практика.

2.2.Екзистенциално-аналитична теория на Алфрид Ленгле. Екзистенциална изпълненост и персонални екзистенциални способности

Вторият параграф на глава 2 е посветен на теоретичен анализ, на пълноценното живеене в теорията на съвременния екзистенциален анализ. Представен е генезисът на нейното изграждане от виенския професор, психолог и психотерапевт професор Алфрид Ленгле - ученик на Виктор Франкъл. Разкрит е специфичният персоналистичен възглед на д-р Ленгле, чрез който той допълва подхода на своя учител в съвременна екзистенциално-аналитична теория и разработва „концепция за човешката личност, която поразява с точността на разбирането на най-сложните и дълбоки персонални прояви и в същото време отговаря на строгите изисквания за академичните теории“ (Кривцова, 2017:5).

Разгледан е теоретичният и методичен подход на Ленгле към пътищата и начините за актуализация на човека, за развитие на неговата автономност и за превръщането му в „способен и самодетерминиращ се субект на собствения си живот“ (Лэнгле, 2017). Подчертани са приносите на подхода за развитие на екзистенциалното мислене за човека: - смекчаване на „екзистенциалната трагичност“, присъща за онтологичния екзистенциализъм с „позитивна екзистенциална теория“ за личността.; - стереометрично и динамично (т.е. процесуално) мислене за човека, отчитащо триединството на телесно, психично и духовно (ноетично), и в същото време в като намиращ се в диалогично взаимодействие със света в неговите различни модуси.

2.2.1. Основни понятия в екзистенциално-аналитичната теория на Алфрид Ленгле

Този *подпараграф* на втора глава е посветен на основните понятия на екзистенциалната философия, и техният специфичен смисъл и съдържание, в съвременната екзистенциално-аналитичната теория. Представено е описание на понятията:, *„екзистенция“; „Person”; „отвореност към света“; „диалогично взаимодействие“; „Екзистенциално отношение“; „Вътрешно съгласие“* и разбирането за понятието *„Екзистенциална изпълненост“* **.**

2.2.2. Екзистенциална изпълненост (existential fulfillment) и персонални екзистенциални способности

Представен е екзистенциално-аналитичният метод за откриване на екзистенциален смисъл - „Стъпки към екзистенциален смисъл“ (Längle 1988), изведен от Алфрид Ленгле въз основа на теорията на Франкъл, в която смисълът се дефинира като „възможност на фона на реалността“ (Франкъл, 1982: 68-73). Поставен е акцент върху описанието на процесуалния модел на Ленгле за постигане на „екзистенциална изпълненост“ и неговото изграждане, като е очертан новият ракурс на интерпретация на смисъла като „най-добрата възможност, в конкретната екзистенциална ситуация на човека“.(Längle et al., 2000).

Описана е структурата на екзистенциално аналитичния модел на Ленгле за екзистенциална изпълненост, в който субективното преживяване за степента на екзистенциално осъществяване на човека (екзистенциална изпълненост) се разбира като резултат от нивото на развитие на четирите персонални екзистенциални способности, в тяхната процесуална обвързаност. Разгледани са конструктите на персоналните екзистенциални способности (ПЕС) и е описан техният съдържателен обхват :1) себедистанциране (СД) – основен фактор за възприятие на реалността, в това число и възприятието на вътрешния свят – рефлексията; 2) себетрансценденция (СТ), надграждаща възприятието на „даденото в-мен-и-в-света“ в осмислянето на неговата ценност и смисъл и преживяването на екзистенциалното им значение. 3) свобода (С), основа за избор сред „възможностите“, присъстващи в конкретните събития и заемане на екзистенциално обоснована позиция и решение и 4) отговорност (О), основа за автентично и ценностно обосновано действие в реалната житейска ситуация, задвижваща обективизацията на избраната/решена възможност.

Разкрито е разбирането на екзистенциално-аналитичната теория на Ленгле за „изпълнената екзистенция“ (existential fulfilment) в нейния процесуланен обхват и включваш: приемане на реалността такава, каквато е, внимателното разбиране на „призива“ и включване във взаимодействия и отношения в негов отговор; зачитане на индивидуалността на другия и на себе си; съгласуване на действията с техния персонално и ценностно разпознат смисъл.

2.3. Изследователски инструментариум на екзистенциалната психология с фокус върху пълноценното човешко функциониране

В този *параграф* е представено литературно проучване на съществуващите психометрични инструменти, обосновани в теории на екзистенциалната парадигма и прилагани в научноизследователски контекст. Посочени са най-често прилаганите инструменти: въпросникът: „Жизнени цели“ на Дж. Крамбо и Л. Махолик (PIL) (Crumbaugh and Maholick, 1969); Life Purpose Questionnaire (LPQ) (Hablas & Hutzell, 1982; Hutzell, 1989); Логотестът, разработен от Елизабет Лукас (1986) и др. Коментирани са

разработените в полето на съвременния екзистенциален анализ два психометрични инструмента – „Скала за екзистенция“ (Längle, Orgler и Kundi, 2000) и „ТЕМ – скала за фундаменталните екзистенциални мотивации“(Шумский, Уколова, и Осин, 2016), чиято цел е изследване на условията за постигане на „екзистенциална изпълненост". Обосновано е изследователското ни решение за избор на въпросник „Скала за екзистенция“ в емпиричното изследване.

2.4. Персоналните екзистенциални способности – мост между екзистенциалната и позитивната психология. Научни и практически основания за емпиричното изследване.

В *параграф 2.4.* са изложени основанията за изследователското решение за изследване на взаимната обвързаност на двата близки конструкта - *психично благополучие* и *екзистенциална изпълненост*.

В подпараграф: *Научнометодологични основания* е изведена същностната отлика на екзистенциално аналитичния модел на Ленгле в сравнение с модела за психично благополучие на Карол Риф и двете понятия са теоретично разграничени. Обоснована е изследователска логика за изследване на взаимовръзките между нормативно дефинираните измерения на психичното благополучие в модела на Карол Риф (репрезентиращи евдемонично разбирания „добър живот“) и концептуализираните от екзистенциалния анализ персонални екзистенциални способности (като процесуална операционализация на идеята за „добро живеене“) и ноетични ресурси за психично здраве и благополучие (Kundi et al, 2015).

Обосновката на научния смисъл и практическата полза от изследването на взаимовръзките и влиянието на персоналните екзистенциални способности на човека и свързаните с пълноценното му функциониране и концептуализирани в други теоретични рамки конструкти е потърсена и в подпараграф: *Изследвания на приноса на екзистенциалните конструкти за пълноценното функциониране на човека и психичното здраве.* Направен е преглед на изследванията и са представени установените връзки и зависимости на екзистенциалните компоненти с различни характеристики и конструкти, като: психичното благополучие в интерпретацията, предложена от позитивната психология (Гришина, 2016; Ростовцева, 2022); с ранните дезадаптивни схеми, психичното благополучие, жизнената устойчивост (Тихомирова, 2014); връзките между екзистенциалната изпълненост, психичното благополучие и жизнената устойчивост (Карташева, 2014); връзката между етническата идентичност, психичното благополучие и екзистенциалната изпълненост (Гришина, 2016); със субективно благополучие и социална адаптация (Даниленко & Носова, 2020); субективните критерии за преживяване на успешност в живота (Лихачева, 2015); с изграждането на позитивно отношение към себе си (Цагельская, 2020): с емоционалното прегаряне (Nindl, 2001; Ermakova, 2008; Efimova, 2011); като фактор за професионалното здраве (Правдина,

Васильева, Гаус, 2015); връзка с психичното здраве (Wurst & Maslo, 1996; Kundi et al., 2003), с тревожността (Берберян, 2023), с хранителни нарушения (Попова, 2015) и алкохолна и наркотична зависимост (Сунцова, 2021).

В заключителен *подпараграф* от изложението е коментирано приложението на екзистенциално ориентирани подходи в практиката на психологичното консултиране.

Глава 3. Актьорът като обект на психологични изследвания и консултативна практика

3.1. Теми, въпроси и посоки на проучване. Обща изследователска „карта“

На основата на прегледа на психологичните изследвания на актьори, изложението в *параграф 3.1.* очертава обща изследователска карта на темите, проблемните области и фокуса на интерес, отразени в проучванията. Обсъдени са както позитивите, така и рисковете за психичното здраве и благополучие на актьорите, обърнато е внимание на едностранчивостта на изследователските търсения, основно насочени към професионалното измерение на актьорите; проблематизирано е схващането за „целителния ефект“ на актьорското превъплъщение върху хората в актьорската професия. Представена е аргументацията на актуалността на въпросите, свързани с нуждата от превенция на психичното здраве и благополучие и оказването на психологическа подкрепа на актьорите в трудни периоди в професията и живота им.

3.2. Психологични изследвания, свързани с цикъла „живот-сцена-живот“ на хората в актьорската професия. Консултативен ракурс

3.2.1. Изследвания, свързани с въздействието (позитивно и негативно) на артистичното изпълнение върху актьорите

3.2.2. Изследвания на психичното благополучие, устойчивостта и стреса, свързани с актьорката професия

В двата *под-параграфа* 3.2.1. и 3.2.2. е направен обстоен прегледа на психологичните изследвания, свързани с актьори, които имат отношение към консултативната психология и темата на дисертационната разработка и са откроени две основни направления: 1) свързано с въздействието (позитивно и негативно) на артистичното изпълнение върху актьорите и 2) свързано с психологичното благополучие, устойчивостта на стреса, свързани с актьорството.

3.3. Изводи и насоки за нуждите на емпиричното изследване

В този *параграф 3.3*. е обосноваван теоретичният модел на изследването и изборът на изследователски инструментариум, като изводите от прегледа на литературата, свързана с свързана с актьорите са съотнесени с изводите от направения анализ на хуманистичните теоретични концепции. В изложението последователно са представени доводи по - ***отношение на устойчивостта и стреса, свързан с актьорството*** *и* избора на инструментариум за тяхната оценка***; - по отношение на пълноценното***

функциониране е разгледана връзката на концепциите за психично благополучие (psychological well-being) и за екзистенциално изпълнен живот (existential fulfilment) с творческата реализация, психичното здраве и пълноценното функциониране на актьора през целия жизнен път. Изложена е авторската гледна точка за наличие на силната обвързаност на професията на актьора с теми и въпроси, есенциални за екзистенциалното мислене, която е подкрепена от съществуващи позиции и разбирания, изведени от театралната методология и педагогика (Атанасов, 2009; Младенова & Добчев , 2021; Китова, 2019; Frimberger, 2021). Предвид акцента, който изследователите поставят върху групата на обучаващите се студенти в контекста на изследване и практика е представен накратко модел, отразяващ възрастово-професионалната динамика на навлизане в професията (Климов, 1996).

3.4. Социодемографски характеристики на групата на професионалните актьори в България и „моментна снимка“ на оказваната психологична подкрепа

В последния *параграф* на теоретичния анализ са представени статистически данни по отношение на социо-демографските характеристики на групата на професионалните актьори в България, от единственото съвременно проучване в културния сектор в нашата страна (Доклад за България от изследване на социалния диалог в сектора на комерсиалните/независими изпълнителски изкуства, обхващащо България, Чехия, Румъния, Сърбия и Полша). В изложението се акцентира върху данните, потвърждаващи наличие на специфични жизнено-професионални натоварвания на българските актьори, по подобие на установените в чуждестранните изследвания стресови натоварвания, свързани с актьорството, което подкрепя приложимостта на авторската адаптация на въпросник „Стрес, свързан с актьорството“ за българската извадка.

В заключение е представен кратък преглед на присъствието на психологията в професията – актьор в нашата страна.

ЧАСТ ВТОРА
ДИЗАЙН И ПОСТАНОВКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Представена е общата постановка на емпиричното изследване, неговата цел, задачи, теоретичен модел и хипотези. В методиката подробно са описани организацията и етапите на подготвителното и същинското изследване, избрания инструментариум, заедно с данните от адаптацията на изследователските методи. Представени са обобщени данни за извадката, процедурата на основното изследване, психометричните характеристики на приложения инструментариум и използваните за анализа на данните и проверката на издигнатите хипотези статистически методи.

1. Постановка на изследването

1.1.Цел, задачи на емпиричното изследване

Основна цел на емпиричното изследване е да проучи влиянието и взаимовръзките на персоналните способности за екзистенциална себереализация (себедистанциране,

себетрансценденция, свобода и отговорност) и пълноценното функциониране на хората в актьорската професия, операционализирано чрез конструктите на психично благополучие, психична устойчивост, способност за възстановяване в контекста на специфичните трудности и предизвикателства, които те срещат в хода на своя уникален екзистенциален цикъл: „живот – сцена – живот“ (стрес, свързан с актьорството).

Задачи:

За осъществяването на целите на изследването бяха поставени следните задачи:

1. Да се подберат и адаптират подходящи изследователски методи за верификацията на издигнатите хипотези.
2. Да се направи анализ на факторната структура на използваните в изследването въпросници за стрес, свързан с актьорството и способност за възстановяване.
3. Да се провери нивото на надеждност и дескриптивните характеристики на приложените изследователски инструменти.
4. Да се извърши проверка на предложените хипотези чрез използване на съответните статистически методи:

4.1. Да се изследват нивата на психично благополучие, издръжливост, способност за възстановяване след неблагоприятни събития и стреса, свързан с екзистенциалната ситуация на живот в творческата професия на актьора, в зависимост от нивото на преживяване на екзистенциална изпълненост.

4.2. Да се изследват взаимовръзките между конструктите екзистенциална изпълненост и сферите на психично благополучие, издръжливост, способност за възстановяване и стреса, свързан с актьорството.

4.3. Да се провери съществуват ли различия в нивата на изследваните конструкти в зависимост от социо-демографските фактори: пол, възраст, семеен статус, етап на навлизане в професията, личен месечен доход и субективно отношение към материалния статус.

4.4. Да се изследва влиянието на екзистенциалната изпълненост (в аспекта на нейните структурни компоненти) върху компонентите на психичното благополучие, издръжливостта, способността за възстановяване и стреса, свързан с актьорството, като се диференцират резултатите за актьорите в обучение и работещите актьори.

4.5. Да се проучи ефектът на активизирането на екзистенциалните компоненти в условията на преживяван стрес, свързан с актьорството, върху нивата на психично благополучие, издръжливост и способност за възстановяване, като се диференцират резултатите за актьорите в обучение и работещите актьори.

5. Да се извърши анализ на получените резултати в контекста на консултативната психологична подкрепа на хората с жизнено-професионална реализация в актьорското изкуство.
6. Да се изведат насоки за консултативна психологична подкрепа, специфично адресирана към хората в актьорската професия (Creative sensitive counselling).

1.2. Теоретичен модел на емпиричното изследване

Базис на теоретичната рамка за организация на емпиричното изследване е предположението за връзката на персоналните екзистенциални способности за екзистенциална себе-реализация на хората в актьорската професия с тяхното пълноценно човешко функциониране в условията на специфичните трудности, породени от сложната обвързаност на личното и професионалното в уникалната им екзистенциална ситуация в цикъла „живот-сцена-живот“.

Теоретични и емпирични основания

Прегледът на литературата в областта на изследване показа сложна обвързаност на личното и професионалното в живота на хората в актьорската професия, която дава своето отражение върху цялостното им психично функциониране (Seton, 2008; Furnham, 2018; Maxwell et al., 2015; Kumar, 2019). Установено в, че влиянието на професията на актьора излиза извън сферата на строго професионалното, обхващайки съществени аспекти на живота му и в по-широкия екзистенциален контекст (Hamilton, 1997; Burgoyne et al., 1999; Thomson & Jacque, 2016). Въпреки отчетените позитивите на актьорската професия за личността (Snyder, 1987; Hamilton, 1997; Nettle, 2006) при актьорите в установен по-висок риск от депресия, тревожност, стрес и други проблеми с психичното здраве (Geer, 1993; Burgoyne and al., 1999; Seton, 2010; Maxwell et al., 2015); риск от емоционално прегаряне (Maxwell et al., 2015; Ganeva, 2018) и риск от и размиване на границите между субекта (актьора) и неговия персонаж (Burgoyne et al., 1999; Thomson & Jaque, 2011). Като по-силен стресогенен фактор за актьорите, в сравнение с общата извадка се посочват неопределеността и несигурността, свързани с реалностите в самата професия: краткосрочен характер на заетостта; финансова несигурност; липса на автономност в професията; високо ниво на самокритичност и критика; условия на работа; честа употреба на алкохол; хронично недоспиване и други (Brandfonbrener, 1992; Seton 2010; Robb & Due, 2017). Изследователите изтъкват наличие на специфична творческа култура и уникално взискателни процеси на работа на актьорите, оказващи „висок натиск“ в жизнено-професионалната динамика и изправящи актьорите пред трудни избори както за живота, така и за професията (Kumar, 2019). Проучванията отчитат, че тези специфики процеси оказват влияние на неговото психично благополучие (Maxwell et al., 2015; Seton, 2019; Robb, 2017; Robb, Due & Venning, 2018; Kumar, 2019) устойчивост (Taylor, 2014; Wemmer,2016; Innes, 2021) и повдигат въпроса за нуждата от по-подробно и задълбочено изследване на актьорската група в съответната ѝ социо-културна рамка (Каприева, 2021).

От друга страна същностната обвързаност на *професионалното* в актьорската работа с по-широкия и дълбок екзистенциален контекст се подчертава и от театралната методология (Атанасов, 2009; Младенова & Добчев, 2021; Китова, 2019; Frimberger, 2021). Професията на актьора се разглежда като поемаща „*върху себе си тежестта на два субекта едновременно – на своя собствен и на субекта на своя персонаж*“

(Атанасов, 2009:14), а като необходимо условие за истинен актьорски метод на работа се посочва „*обединяването на волята за смисъл на личността и волята за смисъл на актьора*“ (Атанасов, 2009:8). На този фон съвременните изследователи подчертават нуждата от развитие на чувствително адресиран към хората от тази специфична група консултативен подход, съобразен с тяхната творческата идентичност и жизнено-професионални предизвикателства. (Taylor, 2014; Maxwell et al., 2015; Robb, 2017; Robb, Due & Venning, 2018; Seton, 2019; Kumar, 2019; Wemmer, 2016; Innes, 2021). В така очертаното изследователско поле възможности за по-задълбочено изследване на източници и ресурси за пълноценно функциониране на хората в актьорската професия и справянето им със специфичните натоварвания в нея предоставя перспективата на теорията и методологията на екзистенциално-хуманистичната психология и по-конкретно на съвременния екзистенциален анализ.

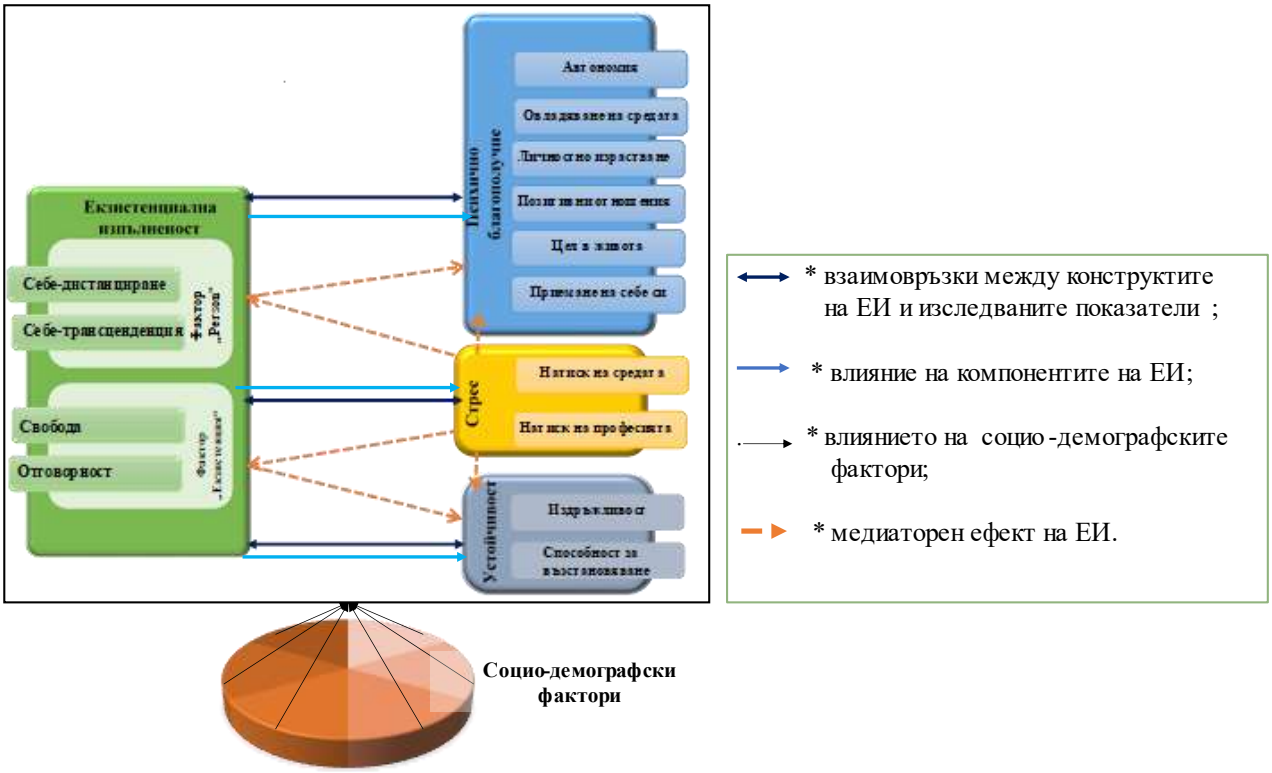
Изследванията в рамките на екзистенциалната парадигма показват, че развитието на екзистенциалните способности допринася позитивно за субективното и психичното благополучие, жизнената устойчивост (Гришина, 2016; Ростовцева, 2022; Даниленко & Носова, 2020), смислово-жизнената ориентация и нивото на субективен контрол на поведението (Лихачева, 2015), отношението към себе си в аспекта на себеприемането, себеуважението, увереност в себе си, признаване на собствената ценност, достойнства, недостатъци и личностни особености (Цагельская, 2020), емоционална и социална интелигентност (Стрельникова & Ларина, 2016), социално-психичната адаптация (Даниленко & Носова, 2020), професионалната ефективност, удовлетвореност, себереализация и себеразвитие (Григорьева & Поваленков, 2015; .Лихачева, 2015; Заусенко & Нечукаева, 2019), въвлечеността в работата (Правдина, Васильева, Гаус, 2015). Проучванията установяват значими отрицателни връзки на екзистенциалните компоненти в модела за екзистенциална себереализация на Ленгле с организационния стрес и алекситимията (Правдина, Васильева, Гаус, 2015), междуличностната интолерантност към неопределност и социалната тревожност (Пелепчук & Цветкова, 2023). Взаимовръзки и влияние на екзистенциалните конструкти са установени и по отношение емоционалната устойчивост, готовността за действие в екстремни условия (Литвинкова, 2012), намирането на смисъл в стресогенни ситуации (Цагельская, 2020), с емоционално-волевите качества за действие (Langle et al., 2003), с емоционалното прегаряне, удовлетворението и смисъла на живота (Nindl, 2001; Welko, 2004; Ermakova, 2008; Efimova, 2011). Изследвания сочат, че способността за използване на ноетичните ресурси на човека наред с личностните характеристики има значима връзка с психичното здраве (Wurst & Maslo, 1996; Kundi et al., 2003), тревожността (Берберян, 2023), хранителните нарушения (Попова, 2015), алкохолната и наркотичната зависимост (Сунцова, 2021).

Съотнесени с актуалните проблемни зони и професионални специфики, които очертахме в общата картина на жизнено-професионалния цикъл на хората в актьорската

професия, тези резултати дадоха основание за изграждане на модела на емпиричното ни изследване.

Теоретичен модел на емпиричното изследване

Въз основа на изложените теоретични, методологични и емпирични основания бе изграден моделът на емпиричното изследване, представен на **фиг. № 1**.

Фигура №1: Теоретичен модел на изследването

В настоящото изследване се допуска, че персоналните екзистенциални способности са ноетичен ресурс, чието развитие и използване оказва влияние върху цялостното човешко функциониране на хората в актьорската професия, като позитивира психичното благополучие, издръжливостта, способността за възстановяване и тушира преживяването за стрес, свързан с актьорството. Имайки предвид резултатите от предходни изследвания, допускаме, че стресът, свързан с актьорството, има негативно влияние върху психичното благополучие, издръжливостта и способността за възстановяване на актьорите, а активизирането на екзистенциалните компоненти „Person" и „Екзистенция" в качеството им на медиатори в това отношение може да отслаби негативните ефекти на стреса върху тези сфери на пълноценното функциониране.

1.3. Хипотези

На базата на изложените съображения, емпирични данни и теоретични допускания бяха формулирани следните изходни хипотези на емпиричното изследване:

Хипотеза 1: Допускаме, че екзистенциалната изпълненост като цяло и в аспекта на нейните структурни компоненти (персоналните екзистенциални способности: себедистанциране, себетрансценденция, свобода и отговорност) е позитивно обвързана с пълноценното човешко функциониране, операционализирано в изследването като: психично благополучие, издръжливост и способност за възстановяване от негативни събития и има обратнопропорционална връзка със стреса, свързан с актьорството.

1.1. Очакваме, че респондентите с по-високи нива на преживяване за екзистенциална изпълненост ще се отличават с по-високи нива на психично благополучие, издръжливост и способност за възстановяване и по-ниски нива на преживяване на стрес, свързан с актьорството.

1.2. Предполагаме наличие на някои разлики в силата на взаимовръзките на отделните персонални екзистенциални способности с изследваните сфери на пълноценното функциониране. Основания: Langle, 1998; Langle et al., 2003; Kundi et al., 2003; Правдина, 2015; Гришина, 2016.

Хипотеза 2: Допускаме наличието на някои разлики в нивата на изследваните конструкти в зависимост от отчитаните социо-демографски фактори: пол, възраст, семеен статус, етап на навлизане в професията, личен месечен доход .

2.1. Предполагаме, че демографските характеристики: пол и личният месечен доход, нямат диференцираща роля върху преживяването за екзистенциална изпълненост, изявата на персоналните екзистенциални способности и факторите, в които те се обединяват. Основания: Langle et al., 2003; Seton, 2009; Майнина, 2011; Гришина, 2016; Wimmer, 2016; Robb, 2017; Robb et al., 2018).

Хипотеза 3: Допускаме, че персоналните способности (себедистанциране, себетрансценденция, свобода и отговорност) са екзистенциален (ноетичен) ресурс на човека, чието изявено наличие има директни позитивни ефекти върху психичното благополучие и неговите сфери, върху издръжливостта и върху способността за възстановяване. Предполагаме, че активизирането на структурните компоненти на екзистенциалната изпълненост може да прогнозира по-ниски нива на стрес, свързани с актьорството.

3.1. Очакваме, че влиянието на екзистенциалните компоненти върху стреса, психичното благополучие и психичната издръжливост е по-силно изразено в началния етап на навлизане на професията в жизнения контекст на актьорите (т.е. при актьорите в обучение). Основания: Kundi et al., 2003; Ermakova, 2008; Wimmer, 2016; Robb, 2017; Заусенко, 2019; Kumar, 2019.

Хипотеза 4: Допускаме, че при наличието на стрес, свързан с актьорството, ще се наблюдават негативни ефекти върху пълноценното човешко функциониране, които обаче се редуцират с мобилизирането на персоналните екзистенциални ресурси, като медиатори в това отношение. Предполагаме, че в условията на преживяване на стресов натиск от специфичните за професията трудности, мобилизирането на факторите за

екзистенциална реализация ще отслаби силата на негативното влияние на стреса върху сферите на психично благополучие, издръжливостта и способността за възстановяване.
4.1. Допускаме, че индиректният ефект на екзистенциалните компоненти е по-силно изразен в групата на обучаващите се професионални актьори. Основания: Kundi et al., 2003; Литвинкова, 2012; Заусенко, 2019; Цагельская, 2020; Prior et al., 2017; Robb, 2017; Kumar, 2019; Maxwell et al., 2015; Wimmer, 2016; Ghoch et al., 2023).

2. Методика на изследването

2.1. Организация и етапи на провеждане на изследването

Дисертационното изследване е осъществено в два етапа – подготвителен и основен. На първия бяха подбрани подходящи изследователски методи за верификацията на издигнатите хипотези и бяха проведени две пилотни изследвания за първоначална адаптация за български условия на избрани чуждоезични инструменти, а именно: въпросник за оценка на екзистенциалните конструкти (в извадка от 314 човека) и въпросник за стрес, свързан с актьорството (в извадка от 31 професионални актьори). На втория етап в специално конструирана за целите на проучване извадка от 144 професионални актьори бе осъществено същинското дисертационно изследване. За установяване на факторната структура на използваните в основното изследване въпросници и скали спрямо тези от тях, които удовлетворяват предпоставката за провеждане на статистическия анализ за съотношение *айтем – изследвани лица* – 1:10-15 (Ганева 2016:331) бе приложен експлораторен факторен анализ по метода на главните компоненти и Варимакс-ротация на интеркорелациите. Следваща стъпка бе установяването на психометрични характеристики на приложените в основното изследване инструменти: дескриптивни характеристики, коефициенти на надеждност и вътрешна съгласуваност.

2.2. Инструментариум

2.2.1. Метод за изследване на екзистенциалната изпълненост

Въпросник „Скала за екзистенция“ (СЕ) (Exsistenzscala - ESк) (Längle et al., 2000; Laengle et al., 2003) е първият психо-метричен инструмент, изведен от теорията на екзистенциалния анализ и логотерапията и разработен в рамките на екзистенциално-аналитичната парадигма. Въпросникът е съставен от 4 субскали, които две по две формират два обобщени фактора. Нивото на екзистенциално изпълнение се извежда чрез оценка нивото на развитие на вътрешните предпоставки за неговото постигане, концептуализирани от авторите като специфични персонални екзистенциални способности (ПЕС) за управление на собствения живот и екзистенциална себереализация: *себедистанциране*, *себетрансценденция*, *свобода* и *отговорност* (Längle et al., 2000; Laengle et al., 2003). В параграфа освен методиката са коментирани конструкттивните особености на инструмента и неговото приложение.

2.2.1.1. Пилотно изследване за адаптация на въпросник „Скала за екзистенция“ за български условия

Пилотното изследване за адаптация на основната методика в изследването – „Скала за екзистенция“, бе проведена на три етапа в периода от месец март до месец септември 2020 г. Оценката на моментната надеждност извършена с Коефициента на Кронбах (α) както за общия показател за екзистенциална изпълненост (α=0,90), така и за отделните подскали, за които α се разполага в диапазона между α = 0,61 и α = 0,78, показва, че българският превод на СЕ има висока вътрешна надеждност. Тест-ретест надеждността е проверена с две независими изследвания, проведени в интервал от един месец в извадка от 26 участника и определена чрез изчисляване на коефициента на корелация на Спирман (r). Коефициентите на корелация варират между r=0,72 и r=0,85 при степен на значимост p<0,01 и показват, че конструктът *екзистенциална изпълненост* и неговите структурни елементи са достатъчно устойчиви във времето. Общата съгласуваност на въпросника като едномерен инструмент и съгласуваността на субскалите в него е оценена с коефициентът за рангова корелация на Спирман (r). Резултатите са представени в сравнителен план с тези на руското адаптационно изследване. Изведените резултати на този първоначален етап от изследването потвърдиха надеждността и вътрешната съгласуваност на българската версия на методика „Скала за екзистенция“ като инструмент, измерващ конструкта „екзистенциална изпълненост“ в български условия. Тези резултати ни дадоха необходимата сигурност за включване на въпросник „Скала за екзистенция“ в общата методика на основното дисертационно изследване.

2.2.2. Метод за изследване на психичното благополучие

Приложен в Въпросник за психично благополучие (Ryff, 1989) в българската адаптация на оригиналната версия на въпросника на Каръл Риф от 84 айтема (Стефанова, 2005; Силгиджиян, Карабельова, Занкова, 2008). Въпросникът се състои от шест субскали в съответствие с изследваните измерения, а именно: *Автономия, Овладяване на средата, Личностно израстване, Позитивни отношения с другите, Цел в живота* и *Приемане на себе си*. При неговото прилагане изследваните лица се самооценяват по твърденията посредством шестстепенна скала от Ликетов тип със следните стойности и значение: от 1 – *Изобщо не съм съгласен,* до 6 – *Напълно съм съгласен*. Макар да няма определени норми, определящи ниско или високо благополучие, като високо се дефинира нивото, което попада в диапазона на горните 25% на разпределението, а за ниски стойности се приемат тези в долния квартил на разпределението (Ryff, 1989).

2.2.3 Методи за изследване на устойчивостта (resilience)

2.2.3.1. Скалата за психична издръжливост на Конър-Дейвидсън (CD-RISC) (Connor & Davidson, 2003; Занкова, 2012), Скалата се състои от 25 айтема и оценява

множество характеристики, изведени в теоретичните и емпиричните изследвания и наблюдения на редица изследователи (Kobasa, 1979; Rutter, 1985). Оригиналната версия има петфакторна структура. При нейното приложение изследваните лица оценяват степента си на съгласие със съответните твърдения по петстепенна скала, приемаща стойности съответно от 1 – Много често, до 5 – Много рядко. Общият резултат варира от 25 до 125 точки, като по-високите резултати отразяват по-високо ниво на издръжливост. В изследването е взета предвид общата оценката на психичната устойчивост.

2.2.3.2. Кратка скала за устойчивост (способност за възстановяване) (Brief Resilience Scale – BRS) (Smith et al., 2008; Занкова, 2012)

Приложената скала е самооценъчен въпросник, разработен и валидиран за клиничната практика от Брус Смит и колеги (Brief Resilience Scale – BRS) (Smith et al., 2008).
Скалата е едномерна и съдържа шест айтема, три от които са позитивно формулирани, а останалите – негативно. Реверсивни са твърденията с три от тях. Респондентите оценяват степента си на съгласие с твърденията по петстепенна скала от Ликертов тип, от 1 – *напълно не съм съгласен*, до 5 – *напълно съм съгласен*. В настоящето изследване е приложена адаптираната за български условия версия на въпросника (Занкова, 2012).

2.2.4. Метод за изследване на специфичния стрес, свързан с актьорството

Приложена е авторска адаптация на **Въпросник „Стрес, свързан с актьорството – ССА“ (Acting-related stressors - ARS) (Robb, 2017)**. Тя бе разработена за нуждите на количествено изследване, като в нея са запазени областите, източник на специфични натоварвания, и е добавена петстепенна скала за самооценка на честотата на преживяване на негативно влияние от тях. За всеки айтем респондентите оценяват доколко често са изпитвали натоварвания от посочените области по скала от 1– *никога,* до 5 – *постоянно*. Индивидуалните оценки по всяка област се изчисляват като сбор от оценките по включените в нея айтеми. Високите оценки означават по-високо преживяване на стрес, свързан със специфичните за актьорството натоварвания, и се обвързват от авторите с по-ниска устойчивост на свързани с професията стресори.

2.2.4.1. Адаптация и конструиране на въпросник *Стрес, свързан с актьорството ССА* (Acting-related stres – ARS) (Robb, Al. El., 2017)

Подробно са проследени стъпките по конструиране на скала за оценка на стреса, свързан с актьорството, изградена въз основа адаптацията на единствения открит в литературата инструмент, насочен към оценката на специфичните стресови натоварвания в живота на професионалните актьори, част от *Тематично ръководство за оценка на психичното благополучие на актьорите* (Clinician’s guide to assessing actors’ psychological wellbeing), разработено от австралийската изследователка д-р Алисън Роб (Robb, 2017:273). Резултатите от първоначалната адаптация в актьорска извадка от 31

респондента на възраст от 23 до 35 г., средна възраст 29,78 и стандартно отклонение 7,61, от които 67,7 % са жени (21 жени и 10 мъже) и 51,6% са в обучение (15 работещи актьори и 16 в обучение). На този етап от първоначалната адаптация бяха анализирани надеждността на българския превод на методиката, общата ѝ съгласуваност като едномерен инструмент е α=0,81. Въпросникът е включен в общата методика на дисертационното изследване.

3. Извадка, процедура, психометрични характеристики на приложения инструментариум в основното емпирично изследване

3.1. Изследвани лица

В таблица № 1 е представено подробно описанието на разпределението на участниците по анализираните социо-демографски показатели.

Таблица №1: *Описание на разпределението на участниците спрямо отчитаните в изследването социо-демографски характеристики (N=144).*

Социо-демографски характеристики	Категории	N /%-но съотношение
1. Пол	Жени	86 (59,7%)
	Мъже	58 (40,3%)
2. Възраст	Група 1: 18 – 27 години	55 (38,2%)
	Група 2: 28 – 37 години	50 (34,7%)
	Група 3: над 37 години	39 (27,1%)
3. Семеен статус	Живеещ с партньор	76 (52,8%)
	Живеещ без партньор	68 (47,2%)
4. Етап на навлизане в професията	В обучение	33 (22,9%)
	Работещи	111 (77,1%)
5. Личен месечен доход	Под средния	56 (38,9%)
	Около и над средния	88 (61,1%)
6. Субективна оценка за материалния статус	Неудовлетворяващ	73 (50,7%)
	Удовлетворяващ	71 (49,3%)

В основното емпирично изследване, е проведено в периода 2021–2022 година, и обхваща извадка от 144 професионални актьори във възрастов диапазон от 18 до 85 години (средна възраст 33,7) и стандартно отклонение 13,34, живеещи в столицата и различни градове в България. Критерий за включване в извадката е: трудова ангажираност като професионален актьор и/или обучение по актьорско майсторство за драматичен театър в акредитирани висши учебни заведения и департаменти по театрално изкуство.

3.2. Процедура

Представена е процедурата по организацията и провеждането на основното емпирично изследване в три етапа: подготовка, провеждане и обработка и анализ на събраните данни. Във финалния вариант въпросникът за провеждане на дисертационното изследване, разпространен сред актьорите, съдържа 186 въпроса, от

които 7 социо-демографски и 1 въпрос с отворен отговор, данните от който не са анализирани в настоящето изследване.

3.3. Факторни анализи

За установяване на факторната структура на използваните в настоящото изследване въпросници и скали, спрямо тези от тях, които удовлетворяват предпоставката за провеждане на статистическия анализ за съотношение Айтем – Изследвани лица – 1:10-15 (Ганева 2016:331) бе приложен експлораторен факторен анализ по метода на главните компоненти и Варимакс-ротация на интеркорелациите.

Потвърдена е еднофакторната структура на кратката скала за оценка на издръжливостта (способност за възстановяване) (Brief Resilience Scale – BRS; Smith et al., 2008).

По отношение на Въпросник „Стрес, свързан с актьорството“ – ВСА – Форма А бе проведен изследователски факторен анализ по метода на главните компоненти и Варимакс-ротация на интеркорелациите. Предпоставките за факторния анализ са изпълнени. Резултатите изведоха двуфакторно решение за Въпросник „Стрес, свързан с актьорството“ – ВСА – Форма А, но бе взето решение за неговото отчитане като общ показател, съобразно основната цел на изследването.

3.4. Дескриптивни характеристики на приложените въпросници

Данните за минимума и максимума на получените резултати по скалите, средната им стойност, стандартното отклонение наблюдаваната асиметрия на разпределението е типична в контекста на съдържанието на оценяваните характеристики за подобен тип инструменти. Основание да приемем, че променливите са с приблизително нормално разпределение, ни дават обема на извадката при N> 30 и изведените стойности на коефициентите за асиметрия (Skewness, Kurtosis), които се разполагат в допустимия диапазон от -1 до +1. (Ганева 2010:206).

3.5. Надеждност и вътрешна консистетност на скалите

За проверка на надеждността на включените в изследването скали и техните под-скали бе използван коефициентът алфа (α) на Кронбах, с цел да се провери конструктната валидност на приложените въпросници с подскали бе изчислен корелационния коефициент на Пирсън (r). Резултатите от проведените анализи са представени обобщено в таблица №2 и сочат равнища на вътрешна консистентност, които са добри за практически цели.

Таблица №2: *Коефициенти на надеждност и вътрешна съгласуваност на скалите*

Скала и под-скали	Брой айтеми	Кронбах (α)	Корелационна матрица Пирсън (r)						
Въпросник „Скала за екзистенция – СЕ“			**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
1.Себедистанциране	8	0,71		0,64	0,53	0,60	0,88	0,60	0,78
2.Себетрансценденция	14	0,77			0,68	0,62	0,93	0,69	0,85
3.Свобода	11	0,80				0,79	0,68	0,94	0,89
4.Отговорност	13	0,81					0,68	0,95	0,90
5.Фактор „Person“	22	0,84						0,71	0,90
6.Фактор„Екизистенциалност“	24	0,89							0,94
7.Екзистенциална изпълненост	**46**	0,92							
Въпросник за психично благополучие – К. Риф			**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
1. Автономия	14	0,88		0,60	0,36	0,36	0,49	0,60	0,74
2. Овладяване на средата	14	0,70			0,49	0,57	0,74	0,79	0,89
3. Личностно израстване	14	0,87				0,31	0,62	0,45	0,65
4. Позитивни отношения	14	0,85					0,49	0,64	0,72
5. Цел в живота	14	0,86						0,72	0,85
6. Себеприемане	14	0,92							0,89
7. Психично благополучие	**84**	0,96							
Въпросници за изследване на психичната устойчивост									
1. Издръжливост (CD-RISC)	**25**	0,92							
2. Способност за възстановяване (BRS)	**6**	0,85							
Въпросник за стрес, свързан с актьорството									
1. Стрес СА	**10**	0,83							

**. Резултатите са статистически значими при p<0,01; Издръжливост (CD-RISC) – Въпросник на Конър и Дейвидсън (CD-RISC); Способност за възстановяване (BRS) – Кратка скала за устойчивост (BRS).

3.6. Статистически методи за анализ

Приложени методи са: честотно разпределение, корелационен анализ, факторен анализ, изчисляване на надеждността на отделните въпросници и скали, клъстерен анализ, дисперсионен анализ (ANOVA), t-тест на независими извадки на Стюдънт (Independent-Samples T-test), регресионен анализ и медиаторен анализ по стратегията на каузалните стъпки на Барън и Кени. За практическото изчисляване на резултатите е използван статистически софтуерен пакет SPSS 22. Получените резултати са представени във вид на таблици и схеми.

III. РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

1. Взаимовръзки на екзистенциалната изпълненост и операционалните конструкти на пълноценното човешко функциониране

1.1. Сравнение на нивата на изследваните конструкти в зависимост от общия показател за екзистенциална изпълненост

Проверката на първата хипотеза на емпиричното изследване и нейните подхипотези за наличие на връзка между екзистенциалната изпълненост, пълноценното функциониране на човека (включващо психично благополучие, издръжливостта и способността за възстановяване) и стреса, свързан с актьорството е проведена в три етапа, и представен в настоящето изложение по логиката на задачите и хипотезата, както следва:.

На първия етап с помощта на клъстерен анализ и t-тест на Стюдънт (Independent-Samples t-test) са проследени различията в нивата на операционалните конструкти на пълноценното функциониране и нивата на специфичен стрес в зависимост от нивото на общия показател за екзистенциална изпълненост. Резултатите от проведените анализи са представени в Табл. № 3 – Табл. №5. Сравнителният анализ на средните стойности за нивата на анализираните показатели в двете групи (ВНЕИ и ННЕИ) извежда статистически значими разлики, с нива на значимост $p<0,001$ и големина на ефекта голяма или по-голяма от типичната.

Таблица №3: *Резултати от сравнението в нивата на димeнсиите на психичното благополучие (Въпросник за психично благополучие, К. Риф) за групата с високи показатели и групата с ниски показатели на екзистенциална изпълненост (Въпросник Скала за екзистенция).*

Психично благополучие и неговите подскали	**Клъстер ЕИ**	**Средна стойност**	**Стандартно отклонение**	**t-стойност (степени на свобода- df)**	**Статистическа значимост (sig.2-tailed)**	**Разлика в средните стойности**	**Доверителен интервал**	
							ниски	**високи**
Автономия (А)	ВНЕИ	67,96	9,740	8,014(142)	0.000	15,042	11,331	18,752
	ННЕИ	52,92	12,200					
Овладяване на средата (ОС)	ВНЕИ	65,16	8,692	9,600(142)	0.000	15,677	12,449	18,905
	ННЕИ	49,48	10,254					
Личностно развитие (ЛИ)	ВНЕИ	73,01	8,620	4,675(142)	0.000	6,990	4,034	9,945
	ННЕИ	66,02	8,120					
Позитивни отношения (ПО)	ВНЕИ	70,94	9,255	5,856(142)	0.000	10,896	7,218	14,574
	ННЕИ	60,04	12,709					
Цел в живота (ЦЖ)	ВНЕИ	71,03	7,957	9,361(142)	0.000	14,073	11,101	17,045
	ННЕИ	56,96	9,514					
Себеприемане (СП)	ВНЕИ	70,10	8,942	9,142(142)	0.000	17,188	13,471	20,904
	ННЕИ	52,92	13,421					
ПБ – общ показател	ВНЕИ	418,20	36,977	11,151(142)	0.000	79,865	65,707	94,022
	ННЕИ	338,33	46,854					

Клъстеризирани групи: **ВНЕИ** – високи нива на екзистенциална изпълненост; **ННЕИ** – ниски нива на екзистенциална изпълненост; ПБ – общ показател: Психично благополучие – общ показател.

Таблица №4: *Резултати от сравнението в нивата на психичната издръжливост (Въпросник на Конър и Дейвидсън) и способността за възстановяване (Кратка скала за издръжливост – способност за възстановяване на Смит) между групата с високи показатели и групата с ниски показатели на екзистенциална изпълненост*

Анализирани скали	Клъстер ЕИ	Средна стойност	Стандартно отклонение	t-стойност (степени на свобода- df)	Статистическа значимост (sig.2-tailed)	Доверителен интервал	
						ниски	високи
Психична издръжливост	ВНЕИ	104,83	9,902	8,150 (142)	0.000	11,583	19,001
	ННЕИ	89,54	11,922				
Способност за възстановяване	ВНЕИ	21,76	3,732	4,594 (142)	0.000	1,810	4,544
	ННЕИ	18,58	4,252				

Клъстеризирани групи: **ВНЕИ** – високи нива на екзистенциална изпълненост; **ННЕИ** – ниски нива на екзистенциална изпълненост.

Таблица №5: *Резултати от сравнението в нивата на стреса, свързан с актьорството (Въпросник стрес, свързан с актьорството-ССА) между групата на актьорите с високи показатели за екзистенциална изпълненост и групата с ниски показатели.*

Анализирани дименсии	Клъстер ЕИ	Средна стойност	Стандартно отклонение	t-стойност (степени на свобода- df)	Статистическа значимост (sig.2-tailed)	Доверителен интервал	
						ниски	високи
Стрес, свързан с актьорството	ВНЕИ	25,90	6,846	-5,579 (142)	0.000	-9,198	-4,385
	ННЕИ	32,69	6,968				

Клъстеризирани групи: ВНЕИ – високи нива на екзистенциална изпълненост; ННЕИ – ниски нива на екзистенциална изпълненост.

Представените резултати ни позволяват да обобщим, че, при актьорите *с високи нива* по общия показател за екзистенциална себереализация се наблюдават и по-високи нива на психинчо благополучие, неговите дименсии, психична издръжливост и способност за възстановява и *по-ниски нива* по общия показател за специфичен стрес, свързан с предизвикателствата в техния жизнено-професионален цикъл.

1.2.Взаимовръзки между общите нива на изследваните показатели

На вторият етап от анализа с помощта на корелационния коефициент на Пирсън (r) е измерена оценката на линейните асоциации между общия показател за екзистенциална изпълненост и общите нива на психично благополучие, издръжливостта, способността за възстановяване и стреса, свързан с актьорството. Резултатите от проведените анализи са представени в Табл. № 6.

Таблица №6: *Взаимовръзки между общите нива на екзистенциалната изпълненост и психичното благополучие, издръжливостта, способността за възстановяване от негативни събития и стреса, свързан с актьорството.*

Анализирани скали	Екзистенциална изпълненост (ОП-ЕИ)
Психично благополучие (ПБ-ОП)	0,81**
Психична издръжливост (ПИ)	0,72**
Способност за възстановяване (СВ)	0,49**

Стрес, свързан с актьорството (ССА)	-0,54**

**. Резултатите са статистически значими при p<0,01.

Резултатите свидетелстват за позитивни, статистически значими и много силни корелации на общия показател за екзистенциална изпълненост (ОП-ЕИ) с общото ниво на психично благополучие (ПБ-ОП) и с психичната издръжливост (ПИ). Изведена е умерена позитивна корелация на ОП-ЕИ със способността за възстановяване на хората в актьорската професия (СВ). Резултатите сочат и за силна отрицателна корелационна връзка на общото ниво за екзистенциална изпълненост (ОП-ЕИ) със стреса, свързан с актьорството (ССА).

1.3. Взаимовръзки между персоналните екзистенциални способности, обобщените фактори за екзистенциална изпълненост и сферите на психично благополучие, издръжливостта и способността за възстановяване и стреса, свързан с актьорството.

На третият етап са анализирани единичните корелационни връзки на структурните компоненти в *модела за екзистенциална себереализация* с другите изследвани параметри. Резултатите от проведените детайлни анализи са подробно описани представени за всяка от персоналните екзистенциални способности (ПЕС): „себедистанциране“, „себетрансценденция“, „свобода“ и „отговорност“ и обединените фактори: „Person“ и фактор „Екзистенция“ в Табл. № 7.

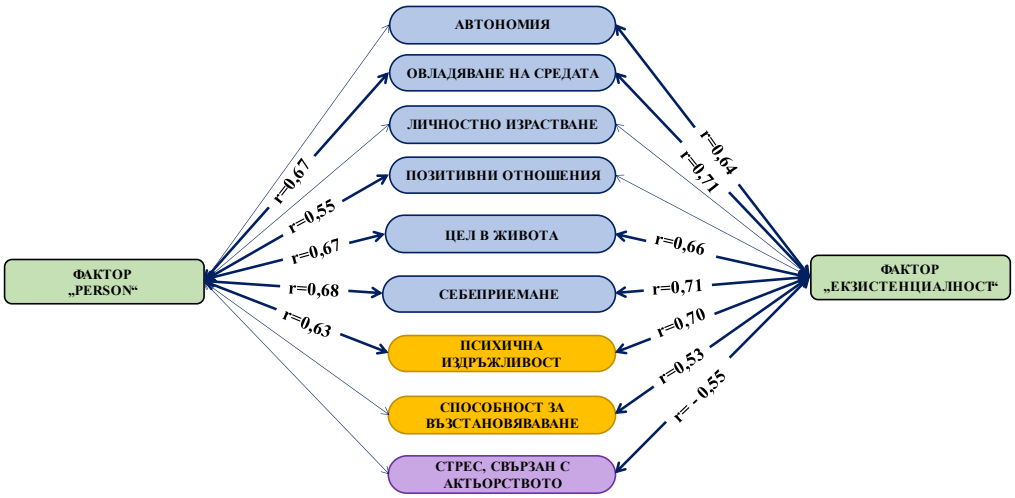
Таблица №7: *Взаимовръзки между персоналните екзистенциални способности и обобщени фактори за екзистенциална себереализация и сферите на психичното благополучие, издръжливостта, способността за възстановяване и стреса, свързан с актьорството.*

Анализирани скали и субскали	ПЕС-СД	ПЕС-СТ	ПЕС-С	ПЕС-О	ОФ-Р	ОФ-Е
Автономия (А)	0,43**	0,45**	**0,61****	**0,61****	0,48**	**0,64****
Овладяване на средата (ОС)	**0,51****	**0,68****	**0,67****	**0,68****	**0,67****	**0,71****
Личностно израстване (ЛИ)	0,27**	0,47**	0,47**	0,34**	0,42**	0,42**
Позитивни отношения (ПО)	0,45**	0,53**	0,45**	0,43**	0,55**	0,46**
Цел в живота (ЦЖ)	0,48**	**0,70****	**0,67****	**0,59****	**0,67****	**0,66****
Себеприемане (СП)	**0,51****	**0,69****	**0,70****	**0,64****	**0,68****	**0,71****
Психична издръжливост (ПИ)	0,42**	**0,69****	**0,73****	**0,60****	**0,63****	**0,70****
Способност за възстановяване (СВ)	0,24**	0,38**	**0,51****	0,49**	0,35**	0,53**
Стрес, свързан с актьорството(ССА	-0,37**	-0,41**	-0,46**	**-0,57****	-0,43**	**-0,55****

Значимост при p≤0,01; ПЕС-СД – персонална екзистенциална способност „себедистанциране“, ПЕС-СТ – персонална екзистенциална способност „себетрансценденция“, ПЕС-С – персонална екзистенциална способност „свобода“, ПЕС-О – персонална екзистенциална способност „отговорност“, ОФР – обобщен фактор „Person“, ОФЕ – обобщен фактор „Екзистенция“.

Анализът потвърди установената на предходния етап взаимообвързаност, но и очерта някои различия в силата на линейната асоциация на всяка от отделните ПЕС с другите

изследвани параметри. Отчетени са *значими позитивни корелационни взаимозависимости* на *всички ПЕС* с всички операционални конструкти на пълноценното функциониране и техните димензии. Установени са статистически значими *обратнопропорционални* корелационни връзки на ПЕС със „*стрес, свързан с актьорството*“. Установените по-изявени връзки и обобщените фактори за екзистенциална изпълненост (обединяващи ПЕС-СД и ПЕС-СТ във ОФ-Р и ПЕС-С и ПЕС-О във ОФ) са схематично представени в обобщена изследователска карта на фиг. № 2 чрез стойностите на коефициентите на корелация на Пирсън (r).

Фигура №2: *Обобщена изследователска карта на изявените корелационни връзки на обобщените фактори в структурния модел за екзистенциална себереализация, изследваните показатели за пълноценно функциониране и стреса, свързан с актьорството.*

Данните сочат наличие на различия в силата на линейните асоциации на **всяка персонална екзистенциална способност** с шестте сфери на благополучието. Изведените резултати сочат, че способностите на индивида да се адаптира гъвкаво към промените в средата (психична устойчивост), да се развива, израства и процъфтява са силно свързани с качеството на диалогичното му взаимодействие със себе си и със света, с екзистенциално отговорни и ценностно осъзнати избори, със способността му обективно да възприема параметрите на конкретните екзистенциални ситуации и да „чува“ себе си в тях.

1.4. Обсъждане и анализ на резултатите по Хипотеза 1

Резултатите от проверката на първата хипотеза в нашето изследване очертаха персонално-екзистенциалното измерение като особено важно за пълноценното функциониране на хората в актьорската професия.

2. Влияние на социодемографските фактори върху изследваните конструкти.

Проверката на издигнатата хипотеза относно наличието на разлики в нивата на изследваните конструкти в зависимост от социодемографските фактори: пол, възраст, етап на навлизане в професията, семеен статус, месечен доход и субективно отношение към материалния статус, бе извършена с помощта на еднофакторен дисперсионен анализ (ANOVA), методът на Т-тест на Стюдънт (Independent-Samples t-test) и Тест на Ман-Уитни (Mann-Whitney).

2.1. Влияние на пола

Сравнението на нивата на изследваните параметри при мъжете и жените професионални актьори бе извършено с помощта на t-тест на Стюдънт (Independent-Samples t-test). Видно от представените данни в Таблица №8, полът оказва статистически значимо влияние на *„способност за възстановяване“* и на *„стрес, свързан с актьорството“*.

Таблица №8: *Статистически значими разлики в нивата на изследваните показатели при жените и мъжете професионални актьори*

Скали	пол	N	Средна стойност	Стандартно отклонение	t-стойност (степени на свобода- df)	Статистическа значимост
Способност за възстановяване	*Жени*	86	19,60	3,758	-4,036(142)	0,000
	Мъже	58	22,33	4,269		
Стрес, свързан с актьорството	*Жени*	86	30,24	7,131	4,253(142)	0,000
	Мъже	58	25,07	7,208		

***. Резултатите са статистически значими при p<0,001.

Те показват, че в условията на продължаващ стрес в жизнено-професионалния цикъл на хората в актьорската професия, жените актьори се възстановяват и връщат към предишното си ниво на функциониране сравнително по-трудно от мъжете и преживяват по-високи нива на стрес,, свързан с актьорството.

2.2. Влияние на възрастта

Анализът на нивата на изследваните показатели в зависимост от възрастта бе извършен с еднофакторен дисперсионен анализ ANOVA и Теста на Крушкел-Уолис (Kruskal-Wallis) в : три възарстови групи :**група 1:** от 18 до 27 години (адепти N=55), **група 2**: от 28 до 37-годишна възраст (професионалисти N=50) **и група 3**: над 37-годишна възраст (майстори N=39). Изчислена е коригираната стойност на Бонферони (Bonferroni) и за статистически значима е приета разлика в средните стойности на групите по анализираните показатели при стойности на α нивото: $p \leq 0,017$. Извършената проверка на предпоставките за прилагане на еднофакторен анализ (ANOVA). В Таблица №9са представени в обобщен вид изведените резултати със статистическа значимост.

Резултатите сочат, че възрастта оказва статистически значимо влияние на ***способността за себедистанциране***. (ета, η= 0,32) С постхок тест на Туки HDS (Tukey) е изведено статистически значимо различие в нивата на ПЕС(СД) между актьорите от група 1 и група3; - на развитието на ПЕС – *отговорност,(*ета, η= 0,25)*, **установена е разлика между 1-ва и 3-та група.***

По отношение на общата когнитивна и емоционална достъпност на индивида до себе си и до света, оценена чрез ***обобщения фактор „Person“*** (ОФ-Р), резултатите сочат за наличие на статистически значима разлика между трите възрастови групи (ета, η= 0,27). Резултатите от постхок тест на Туки HDS (Tukey) извеждат наличие на статистически значимото различие F (2,141)=8,63, p=0,004 само между *по-младите актьори (група 1) и участниците над 37-годишна възраст (група 3).*

Това означава, че с увеличаване на възрастта на хората в професията се развива и тяхната способност за обективно възприятие на „даденото“ в реалността, както и на собствените сили и ограничения. На всеки следващ възрастов етап хората може да се очаква, че актьорите имат все по-отговорно (по отношение на себе си) отношение към своите избори, решения и действия за тяхното осъществяване и взаимодействат все по-зряло с даденостите в конкретните екзистенциални ситуации. Този резултат е напълно обясним, имайки предвид, че отговорността е признак за зрялост на личността.

Таблица №9: *Статистически значими разлики в нивата на изследваните показатели в три възрастови групи*

Субскали на приложените инструменти	F-стойност	Статистическа значимост	Post-Hoc HDS (Tukey)		
			Групови разлики	F-стойност	sig.
ПЕС-Себедистанциране (СД)*	**8,254**	**0,000**	1<3	-5,001**	0.000
ПЕС-Отговорност (О)*	**4,687**	**0,011**	1<3	-5,876**	0.009
О Фактор „Person“ (ОФ „Р“)*	**5,458**	**0,005**	1<3	-8,628**	0,004
Личностно израстване (ЛИ)*	**4,926**	**0,009**	1>3	5,212**	0,015
Позитивни отношения (ПО)*	**6,280**	**0,002**	1<2	- 6,687**	0,008
			1<3	- 7,055**	0,009
Стрес СА (ССА)*	**7,479**	**0,001**	1>3	5,855**	0.001

***p<0.017;* Възрастови групи: Група 1: от 18 до 27-годишна възраст; Група 2: от 28 до 37-годишна възраст; Група 3: над 38-годишна възраст. Стрес СА – Стрес, свързан с актьорството.

Сравнение на нивата на психичното благополучие и неговите сфери в три възрастови групи

Изведените стойностите на F-критерия на Фишер от първоначалния дисперсионен анализ показват, че възрастта оказва значимо влияние F (2,141)=4,93, p=0,009 на дименсията на психичното благополучие ***„личностно израстване“***, постхок тест на Туки HDS (Tukey), установява статистически значима разлика F (2,141)=5,212, p=0,015 ***само между група 1 в сравнение с група 3.***

Това означава, че актьорите от първата възрастова група (между 18 и 27 години) имат по-силно преживяване за разгръщане и развитие на вътрешния си потенциал в сравнение с актьорите над 37-годишна възраст.

Статистическо значимо влияние на възрастта е изведено и по отношение дименсията на психичното благополучие *„позитивните отношения“* при F (2,141)=6,280, p=0,009. Приложеният постхок тест на Туки HDS (Tukey) установява статистически ***значима*** разлика F (2,141)= -6,687, p=0,008 ***между група 1 в сравнение с група 2*** и статистически

значима разлика F (2,141)=-7,055, p=0,009 между ***група 1 в сравнение със средноаритметичната стойност за група 3.***

Сравнение на нивата на психичната издръжливост и способността за възстановяване в три възрастови групи

Установено е *отсъствие* на статистически значими различия (p>0,05) между трите групи. Това означава, че психичната издръжливост и способността за възстановяване на актьорите от изследваната извадка не е възрастово детерминирана.

Сравнение на нивата на стреса, свързан с актьорството, в три възрастови групи

Данните от сравнителния анализ са представени в Таблица №10. Резултатите показват наличие на статистически *значими* разлики в нивата на *стрес, свързан с актьорството* между трите групи.

Таблица №10: *Статистически значими резултати от дисперсионния анализ на разликите в нивата на стрес, свързан с актьорството, в три възрастови групи.*

Анализирана скала	Възрастови групи	N	Средна стойност	Стандартно отклонение	F-стойност	Ст. значимост	Post-Hoc HDS (Tukey)
Стрес, свързан с актьорството (ССА)	**Група 1**	55	30,73	7,677	**7,479**	**0,001**	1>3: F= 5,855, p=0.001
	Група 2	50	27,90	7,859			
	Група 3	39	24,87	5,653			

**p<0.017; Група 1: от 18 до 27-годишна възраст; Група 2: от 28 до 37-годишна възраст; Група 3: над 38-годишна възраст*.

Приложеният постхок тест на Туки HDS (Tukey) потвърди влиянието на възрастта върху нивата на стрес и изведе статистически значима разлика единствено между две от трите групи. Актьорите от група 1 имат значимо по-високи средни нива на стрес в сравнение с нивото на преживяване на натиск в групата на по-опитните и зрели актьори над 37-годишна възраст (група 3). Впечатление прави *тенденцията за понижаване* на нивата на стреса, свързан с актьорството, *на всеки следващ* възрастов етап. Това може да се свърже както със съзряването на личността и развитието на ефективни стратегии за справяне с трудностите, така и с усвояването на професионално значими умения.

2.3. Влияние на етапа на навлизане в професията

За нуждите на проверката на хипотезата за наличие на различия в нивата на изследваните параметри между обучаващите се актьори (N=33) и работещите професионалисти (N=111) бе приложен t-тест на на Стюдънт (Independent-Samples t-test).

Предпоставката за хомогенност на дисперсията за анализираните скали не е нарушена за което свидетелства нивата на значимост на p>0,05, отчетени с тестът на Levene (Левин). Статистически значимите различия, изведени между обучаващите се и работещите актьори са представени в табл.№ 9. По отношение на показателите за устойчивост в нейните две измерения – „*способност за възстановяване*“ и „*издръжливост*“ не бяха отчетени статистически значими разлики между двете групи.

Таблица №10: *Статистически значими резултати от дисперсионния анализ разликите в нивата на изследваните показатели и техните димeнсии в две групи (при актьорите в обучение и работещите професионалисти).*

Скали и суб-скали	Вид ангажираност	N	Средна стойност	Стандартно отклонение	t-стойност (степени на свобода- df)	Статистическа значимост (sig.2-tailed)
ПЕС Себе-дистанциране	*В обучение*	33	30,76	6,052	-2,356(142)	0,02
	Работещи	111	33,62	6,156		
ПЕС Себетрансценденция	*В обучение*	33	65,94	9,470	-1,907(142)	0,05
	Работещи	111	69,00	7,646		
Обобщен фактор „Person”(ОФ-Р)	*В обучение*	33	96,70	13,765	-2,319(142)	0,02
	Работещи	111	102,62	12,615		
Овладяване на средата	*В обучение*	33	56,27	12,836	-2,047(142)	0,04
	Работещи	111	61,02	11,337		
Позитивни отношения	*В обучение*	33	62,79	12,323	-2,579(142)	0,01
	Работещи	111	68,65	11,199		
Стрес, свързан с актьрството	*В обучение*	33	30,58	7,738	2,111(142)	0,04
	Работещи	111	27,44	7,413		

p<0.05

По отношение на нивата на екзистенциална изпълненост

Бе установено, че вида професионална ангажираност оказва статистически значимо влияние върху екзистенциалните параметри: *„себе-дистанциране“, „себе-трансценденция“* и *обобщения фактор „Person“* (табл.№9).

Обучаващите се актьори се характеризират с по-ниски нива по скалите *„себе-дистанциране“* в работещите, което е очакван резултат имайки предвид установеното влияние на възрастта върху нивата на тази персонална екзистенциална способност.

Професионалистите се характеризират с по-силно развита способност за емоционален резонанс, емпатично свързване и възприемане на дълбокото екзистенциално значение на случващото се (от гледната точка на личните ценности) в сравнение с обучаващите се актьори. Налице е статистически *значима* разлика между студентите и професионалистите по отношение на отвореността им в тяхното чисто човешко измерение (ОФ-Р), която е значимо по изявена при професионалистите.

Таблица №10: *Статистически значими резултати от дисперсионния анализ разликите в нивата на екзистенциалните показатели (при актьорите в обучение и работещите професионалисти).*

Скали и суб-скали	Вид ангажираност	N	Средна стойност	Стандартно отклонение	t-стойност (степени на свобода- df)	Статистическа значимост (sig.2-tailed)
ПЕС Себедистанциране	*В обучение*	33	30,76	6,052	-2,356(142)	0,02
	Работещи	111	33,62	6,156		
ПЕС Себетрансценденция	*В обучение*	33	65,94	9,470	-1,907(142)	0,05
	Работещи	111	69,00	7,646		
Обобщен фактор „Person”	*В обучение*	33	96,70	13,765	-2,319(142)	0,02
	Работещи	111	102,62	12,615		

p<0.05

По отношение на сферите на психично благополучие:

Представените в Таблица №11 резултати показват, че обучаващите актьори по-трудно избират и управляват подходяща за себе си среда в сравнение с вече работещите и имат по-слабо развити умения да създават и поддържат удовлетворяващи отношения отколкото актьорите, които са в професионалния етап от своето творческо развитие.

Таблица №11: *Статистически значими резултати от сравнителния анализ разликите в нивата на димeнсиите на психичното благополучие (при актьорите в обучение и работещите професионалисти).*

Скали и суб-скали	Вид ангажираност	N	Средна стойност	Стандартно отклонение	t-стойност (степени на свобода- df)	Статистическа значимост (sig.2-tailed)
Овладяване на средата	*В обучение*	33	56,27	12,836	-2,047(142)	0,04
	Работещи	111	61,02	11,337		
Позитивни отношения	*В обучение*	33	62,79	12,323	-2,579(142)	0,01

p<0.05

По отношение на стреса, свързан с актьорството:

Противно на по-широкото разбиране, че работещите актьори преживяват по-високи нива на стрес, свързан с актьорството отколкото обучаващите се, представените в Таблица №12 резултати показват, че преживяването за стресов натиск на студентите по актьорско майсторство е статистически значимо по-високо.

Таблица №12: *Статистически значими резултати от сравнителния анализ на разликите в нивата стрес, свързан с актьроството (при актьорите в обучение и работещите професионалисти).*

Скала	Вид ангажираност	N	Средна стойност	Стандартно отклонение	t-стойност (степени на свобода- df)	Статистическа значимост (sig.2-tailed)
Стрес, свързан с актьрството	*В обучение*	33	30,58	7,738	2,111(142)	0,04
	Работещи	111	27,44	7,413		

p<0.05

Тези резултати от една страна могат да бъдат свързани с трудностите, които младите актьори срещат в прехода от юношеството към периода на зрелостта си. От друга страна можем да потърсим връзка и с коментираната в предходни изследвания тенденция (Seton, 2009; Seton, 2010) за преживявания на несигурност и тревожност поради липсата на ясна перспектива за кариерно и житейско развитие.

2.4. Влияние на семейния статус

Не са изведени данни за статистически значими разлики между актьорите, живеещи с партньор, и тези, живеещи без партньор (p>0,05).

2.5. Влияние на личния месечен доход

Влиянието на дохода бе проследено в две групи. Резултатите от проведените анализи представени в Таблица № 13 показват, че актьорите с по-нисък от средния месечен доход преживяват по-високи нива на независимост и устойчивост на външен натиск, в сравнение с тези със среден и над среден месечен доход.

Таблица № 13: *Статистически значими разлики в средните стойности на димeнсията на психичното благополучие „автономия“ в зависимост от месечния доход*

Субскали	Месечен доход	N	Средна стойност	Стандартно отклонение	t-стойност (степени на свобода- df)	Статистическа значимост (sig.2-tailed)
Автономия	*ДПС*	56	66,20	10,697	2,485(142)	0,01*
	ДНС	88	60,88	13,555		

*p <0,05; ДПС – доход под средния за страната; ДНС – доход среден и над средния за страната

Противно на очакванията, по-високият доход не носи на актьорите, в настоящата извадка, по-високо ниво на увереност и независимост, както се извежда в други изследвания.

2.6. Влияние на субективното отношение към материалния статус

Влиянието на субективното отношение към материалния статус бе проследено в две групи. Не са изведени статистически значими разлики (p>0,05).

2.7. Обсъждане и анализ на резултатите по Хипотеза 2

Получените резултати потвърдиха частично издигнатата обща хипотеза за наличие на някои значими различия в нивата на измерваните конструкти в зависимост от социодемографските фактори. Напълно бе потвърдена подхипотеза 1.

3. Директни ефекти на структурните компоненти на екзистенциалната изпълненост върху операционалните конструкти на пълноценното човешко функциониране и стреса, свързан с актьорството

Допускането ни, че персоналните екзистенциални способности (себедистанциране, себетрансценденция, свобода и отговорност) са ноетичен ресурс на човека, чието изявено наличие има директни позитивни ефекти върху психичното благополучие и неговите сфери, върху издръжливостта, способността за възстановяване, и че също така могат да прогнозират по-ниски нива на стрес, свързани с актьорството, бе проверено със серия от регресионни анализи на два етапа. Проверката на предпоставките за прилагане на регресионен анализ показа висока степен на мултиколинеарност, която направи неподходящо използването на множествен регресионен анализ и бе взето решение за провеждане на линеен регресионен анализ, самостоятелно за всеки от структурните компоненти в модела за екзистенциална изпълненост.

Данните от проведените анализи за цялата извадка са докладвани подробно по отделните операционални конструкти на пълноценното функциониране и стреса, свързан с актьорството в представени в Таблица №14 - Таблица №17 и обсъдени, като са взети предвид стойностите на стандартизираните коефициенти на детерминация *(Adjusted R^2)*. Изведените данни за всички анализирани екзистенциални показатели, сочат степени на значимост, удовлетворяващи изискванията за минимално допустимо ниво p<0,001, стойностите на регресионните коефициенти (B) за отделните ПЕС се

разполагат в рамките на допустимите доверителни интервали, стойностите на t-статистиката са с приемлива значимост при p<0,001

3.1. Влияние на персоналните екзистенциални способности върху общите нива на психично благополучие, психична издръжливост, способност за възстановяване и стрес, свързан с актьорството

Видно от резултатите в табл.№14-№16, налице е статистически *значимо* силно позитивно влияние на всяка една от четирите персоналните екзистенциални способности (ПЕС) – *себедистанциране*, *себетрансценденция, свобода* и *отговорност* върху общото ниво на психично благополучие (ПБ) и нивата на психична издръжливост, способност за възстановяване, *с изключение* на ПЕС-СД спрямо способността за възстановяване.(табл.№16). Установеният ефект на всички ПЕС по отношение на показател *стрес, свързан с актьорството* (табл.№17) е *значим*, от умерен до силен, но *с обратен знак*, т.е. повишаването на екзистенциалната „компетентност“ на актьорите от изследваната извадка води до преживяване на по-ниски нива на стрес, свързан със специфичните предизвикателства в техния жизнено-професионален цикъл.

Таблица №14:*Влияние на ноетичните ресурси за екзистенциално изпълнен живот (персоналните екзистенциални способности) върху психичното благополучие на актьорите от общата извадка (N=144)*

ПЕС:	**ПСИХИЧНО БЛАГОПОЛУЧИЕ**					
Себедистанциране	**R^2= 0.312; F=65,928; p<0,001**				**доверителен интервал**	
	B	β	t	Sig.	ниски	високи
	4,998	**0,563**	**8,120**	**0,000**	3,781	6,215
Себетрансценденция	**R^2= 0.551; F=176,278; p<0,001**				ниски	високи
	B	β	t	Sig.		
	5,038	**0,744**	**13,277**	**0,000**	4,288	5,789
Свобода	**R^2= 0.569; F=189,437; p<0,001**				ниски	високи
	B	β	t	Sig.		
	4,915	**0,756**	**13,764**	**0,000**	4,209	5,621
Отговорност	**R^2= 0.491; F=138,889; p<0,001**				ниски	високи
	B	β	t	Sig.		
	4,056	**0,703**	**11,785**	**0,000**	3,376	4,737

ПЕС- персонални екзистенциални способности.

Таблица №15: *Влияние на персоналните екзистенциални способности върху психичната издръжливост на актьорите от общата извадка N=144*

ПЕС:	**ПСИХИЧНА ИЗДРЪЖЛИВОСТ**					
Себедистанциране	**R^2=0.171; F=30,54; p<0,001**				**доверителен интервал**	
	B	β	t	Sig.	ниски	високи
	0,86	0,42	5,52	0,000	0,541	1,191
Себетрансценденция	**R^2= 0,466; F=125,98 ; p<0,001**				ниски	високи
	B	β	t	Sig.		
	1,08	0,67	11,22	0,000	0,846	1,276
Свобода	**R^2= 0.534; F=165,09; p<0,001**				ниски	високи
	B	β	t	Sig.		
	1,10	0,73	12,85	0,000	0,887	1,303
Отговорност	**R^2= 0.360; F=81,41; p<0,001**				ниски	високи
	B	β	T	Sig.		
	0,81	0,60	9,02	0.000	0,616	0,979

ПЕС- персонални екзистенциални способности

Таблица №16: *Влияние на персоналните екзистенциални способности върху способността за възстановяване на актьорите от общата извадка, N=144*

ПЕС:	**СПОСОБНОСТ ЗА ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ**					
Себедистанциране	R^2=0.052*; F=8,81; p>0,001*				доверителен интервал	
	B	β	t	Sig.	Ниски	високи
	0,16	*0,242*	*2,97*	*0,004*	*0,049*	*0,264*
Себетрансценденция	**R^2= 0,141; F=24,41; p<0,001**				Ниски	високи
	B	β	t	Sig.		
	0,20	**0,38**	**4,94**	0,000	**0,120**	**0,275**
Свобода	**R^2= 0.253; F=49,32; p<0,001**				Ниски	високи
	B	β	t	Sig.		
	0,25	**0,51**	**7,02**	0,000	**0,168**	**0,321**
Отговорност	**R^2= 0.237; F=45,53; p<0,001**				Ниски	високи
	B	β	t	Sig.		
	0,21	0,49	**6,75**	0.000	**0.153**	**0,277**

ПЕС- персонални екзистенциални способности.

Таблица №17: *Влияние на персоналните екзистенциални способности върху общото ниво на стреса, свързан с актьорството в общата извадка N=144*

ПЕС:	**СТРЕС, СВЪРЗАН С АКТЬОРСТВОТО**					
Себедистанциране	**R^2=0,130; F=22.39; p<0,001**				доверителен интервал	
	B	β	t	Sig.	Ниски	високи
	-0,45	**-0,37**	**-4,73**	0,000	-0,634	-0,259
Себетрансценденция	**R^2= 0,162; F=28,68; p<0,001**				Ниски	високи
	B	β	t	Sig.		
	-0,38	**-0,41**	**-5,36**	**0,000**	**-0,504**	**-0,232**
Свобода	**R^2= 0.210; F=38,99; p<0,001**				Ниски	високи
	B	β	t	Sig.		
	-0,41	**-0,46**	**-6,24**	**0,000**	**-0,537**	**-0,285**
Отговорност	**R^2= 0,320; F=68,15; p<0,001**				ниски	високи
	B	β	t	Sig.		
	-0.450	**-0.57**	**-8.26**	**0.000**	**-0,541**	**-0,354**

ПЕС- персонални екзистенциални способности

3.2. Влияние на персоналните екзистенциални способности върху дименсиите на психичното благополучие, издръжливостта и стреса, свързан с актьорството в две групи (обучаващи се и работещи актьори)

Проверката на допускането ни в под-хипотеза 3.1., че влиянието на екзистенциалните компоненти върху *сферите на психично благополучие, психичната издръжливост, способността за възстановяване* и *стреса, свързан с актьорството* е по-силно изразено в началния етап на навлизане на професията в жизнения контекст на актьорите бе извършена в двете групи, формирани по критерий: „етап на навлизане в професията“.

3.2.1. Влияние на персоналните екзистенциални способности върху сферите на психично благополучие в две групи.

<u>Ефекти на влияние на ПЕС – себедистанциране</u>

Разгледани в сравнителен план резултатите показват, че способността за „себедистанциране“ има по-изявена прогностична сила в групата на обучаващите се актьори, но обхвата на нейния ефект върху сферите на психичното благополучие е по-широк в групата на работещите професионалисти. ПЕС-СД повлиява умерено повечето от сферите на ПБ на работещите, с изключение на „*личностното израстване“* (p>0,001). В същото време, *в групата на студентите ПЕС-СД повлиява* <u>само две</u> от дименсиите на благополучието, макар и сравнително по-силно.

Таблица №18: *Влияние на ПЕС „себедистанциране“ върху дименсиите на психичното благополучие в две групи*

ПЕС	група	СФЕРИ НА ПСИХИЧНО БЛАГОПОЛУЧИЕ											
СЕБЕДИСТАНЦИРАНЕ	Група 1	**Автономия**				**Овладяване на средата**				**Личностно израстване**			
		ΔR^2=0,157 F= 21,477; p<0,001				ΔR^2=0,203 F= 28,994 p<0,001				*ΔR^2=0,068 F= 8,971 p>0,000*			
		B	β	T	Sig.	B	β	T	Sig.	B	β	T	Sig.
		0,841	0,406	4,634	0,000	0,844	0,458	5,385	0,000	0,425	0,276	2,995	0,003
		Позитивни отношения				**Цел в живота**				**Себеприемане**			
		ΔR^2=0,161 F= 22,149 p<0,001				ΔR^2=0,211 F= 30,349 p<0,001				ΔR^2=0,191 F= 27,049 p<0,001			
		B	β	T	Sig.	B	β	T	Sig.	B	β	T	Sig.
		0,748	0,411	4,706	0,000	0,813	0,467	5,509	0,000	0,91	0,45	5,20	0,000
	Група 2	**Автономия**				**Овладяване на средата**				**Личностно израстване**			
		ΔR^2=0,175 F= 7,807 p>0,001				**ΔR^2=0,253 F= 17,315** p<0,001				*ΔR^2=0,134 F= 5,954; p>0,001*			
		B	β	T	Sig.	B	β	T	Sig.	B	β	T	Sig.
		0,933	*0,449*	*2,794*	*0,009*	**1,270**	**0,599**	**4,161**	**0,000**	*0,482*	*0,401*	*2,440*	*0,021*
		Позитивни отношения				**Цел в живота**				**Себеприемане**			
		ΔR^2=0,226 F= 10,357; p>0,001				*ΔR^2=0,232 F= 10,935; p>0,000*				**ΔR^2=0,384 F= 20,936;** p<0,001			
		B	β	T	Sig.	B	β	T	Sig.	B	β	T	Sig.
		1,019	*0,500*	*3,218*	*,003*	*0,932*	0,511	3,307	0,002	**1,619**	**0,635**	**4,576**	**0,000**

ПЕС - персонална екзистенциална способност; Група 1 -работещи актьори N=111; Група 2 – актьори в обучение N=33.

Видно от данните в таблица №18, единствено сферата на *„личностното израстване“* при работещите актьори не се повлиява статистически значимо от измененията в нивата на ПЕС-СД (p>0,001).

<u>Ефекти на влияние на ПЕС– себетрансценденция</u>

Ефектите на влияние на *ПЕС-СТ в*ърху сферите на психичното благополучие в двете групи се различават в обяснителната си сила (Табл.№19). Впечатление прави, че както при студентите, така и при работещите актьори ПЕС-СТ има силна и много силна прогностична стойност за нивата на дименсиите: „цел в живота“, „себеприемане“ и „Овладяване на средата“. Докато в групата на студентите предиктивната сила на ПЕС-СТ за дименсиите: „личностно израстване“ и „позитивни отношения с другите“ запазва своите високи стойности, то в групата на работещите актьори нейното влияние макар да остава значимо, отслабва.

Таблица №19: *Влияние на ПЕС „себетрансценденция“ върху димeнсиите на психичното благополучие в две групи*

ПЕС	група	СФЕРИ НА ПСИХИЧНО БЛАГОПОЛУЧИЕ											
СЕБЕТРАНСЦЕНДЕНЦИЯ	Група 1: работещи	Автономия				Овладяване на средата				Личностно израстване			
		ΔR^2=0,203 F= 29,10 p<0,001				ΔR^2=0,418 F= 79,95; p<0,001				ΔR^2=0,209 F=30,15; p<0,001			
		B	B	t	Sig.	B	β	t	Sig.	B	β	T	Sig.
		0,766	**0,459**	**5,39**	**0,000**	**0,96**	**0,650**	**8,94**	**0,000**	**0,59**	**0,465**	**5,49**	**0,000**
		Позитивни отношения				Цел в живота				Себеприемане			
		ΔR^2=0,216 F= 31,27; p<0,001				ΔR^2=0,426 F= 82,62; p<0,001				ΔR^2=0,411 F=77,606; p<0,001			
		B	β	t	Sig.	B	β	t	Sig.	B	β	T	Sig.
		0,69	**0,472**	**5,59**	**0,000**	**0,92**	**0,657**	**9,09**	**0,000**	**1,06**	**0,645**	**8,81**	**0,000**
	Група 2: в обучение	Автономия				**Овладяване на средата**				Личностно израстване			
		ΔR^2=0,138 F= 6,123; p>0,001				ΔR^2=0,513 F= 34,68; p<0,001				ΔR^2=0,413 F= 23,486; p<0,001			
		B	β	*t*	*Sig.*	B	β	t	Sig.	B	β	T	Sig.
		0,54	*0,41*	*2,47*	*0,019*	**0,98**	**0,727**	**5,889**	**0,000**	**0,50**	**0,657**	**4,85**	**0,000**
		Позитивни отношения				Цел в живота				Себеприемане			
		ΔR^2=0,361 F= 19,093; p<0,001				ΔR^2=0,698 F= 75,106; p<0,001				ΔR^2=0,611 F= 51,179; p<0,001			
		B	β	t	Sig.	B	β	t	Sig.	B	β	T	Sig.
		0,80	**0,617**	**4,370**	**0,000**	**0,98**	**0,841**	**8,666**	**0,000**	**1,286**	**0,798**	**7,154**	**0,000**

ПЕС - персонална екзистенциална способност; Група 1 - работещи актьори N=111; Група 2 – актьори в обучение N=33.

Впечатление прави, че ПЕС-СТ ***не се установява*** като предиктор *на автономията при студентите* за разлика от групата *на работещите* актьори, в която е установено нейно умерено статистически значимо влияние.

<u>Ефекти на влияние на ПЕС– „свобода“</u>

Резултатите от проведените анализи (табл.№20) показват, че ПЕС-С има статистически значимо от умерено до силно позитивно влияние върху всички от сферите на психичното благополучие **на работещите актьори** (група 1). Най-висока предиктивна стойност за димeнсията „себеприемане“ с установен ефект, който обяснява 47 % от измененията. Подобни са данните и по отношение на прогностичната ѝ стойност за „Овладяване на средата“, за която може да обясни 42,1 % от измененията. **При студентите по актьорско майсторство** (група 2) констатираните резултати показват много силно, статистически значимо положително влияние на ПЕС-С върху преживяването за себеприемане, цел в живота и овладяването на средата. Установените ефекти могат да обяснят между 58% и 60 % от вариацията в нивата на тези измерения на позитивното функциониране при студентите. При тях единствено сферата на „позитивните отношения“ не се повлиява статистически значимо от ПЕС-свобода (p>0,001).

Таблица №20: *Влияние на ПЕС „свобода“ върху димeнсиите на психичното благополучие в две групи*

ПЕС	група	СФЕРИ НА ПСИХИЧНО БЛАГОПОЛУЧИЕ											
СВОБОДА	Група 1: работещи	**Автономия**				**Овладяване на средата**				Личностно израстване			
		ΔR^2=0,373 F= 66,41 p<0,001				**ΔR^2=0,421** F= 81,06; p<0,001				ΔR^2=0,187 F=26,27; p<0,001			
		B	B	t	Sig.	B	β	t	Sig.	B	β	T	Sig.
		0,94	**0,615**	**8,15**	**0,000**	**0,872**	**0,653**	**9,00**	**0,000**	**0,49**	**0,44**	**5,12**	**0,000**
		Позитивни отношения				**Цел в живота**				**Себеприемане**			
		ΔR^2=0,180 F= 25,10; p<0,001				**ΔR^2=0,405** F=76,92; p<0,001				**ΔR^2=0,470** F=98,37; p<0,001			
		B	β	t	Sig.	B	β	t	Sig.	B	β	T	Sig.
		0,57	**0,43**	**5,01**	**0,000**	**0,81**	**0,641**	**8,72**	**0,000**	**1,02**	**0,689**	**9,92**	**0,000**
	Група 2: в обучение	**Автономия**				**Овладяване на средата**				Личностно израстване			
		ΔR^2=0,368 F= 19,65; p<0,001				**ΔR^2=0,586** F= 46,21; p<0,001				ΔR^2=0,352 F= 18,36; p<0,001			
		B	β	t	Sig.	B	β	t	Sig.	B	β	T	Sig.
		0,90	0,623	4,43	0,000	1,14	0.77	6,80	0,000	0,510	0,610	4,28	0,000
		Позитивни отношения				Цел в живота				Себеприемане			
		ΔR^2=0,283 F= 13,64; p>0,001				**ΔR^2=0,569 F= 43,16; p<0,001**				**ΔR^2=0,608 F= 50,63; p<0,001**			
		B	*β*	*t*	*Sig.*	B	β	t	Sig.	B	β	T	Sig.
		0,785	*0,553*	*3,69*	*0,001*	**0,97**	**0.76**	**6,57**	**0,000**	1,40	0,79	7,12	0,000

ПЕС - персонална екзистенциална способност; Група 1 -работещи актьори N111; Група 2 – актьори в обучение N33.

<u>Ефекти на влияние на ПЕС – „отговорност“</u>

В **групата на работещите актьори** (група1) е налице от умерено до силно статистически значимо позитивно влияние върху всички анализирани показатели на ПЕС-О (табл.№ 21). Най-високата прогностична сила ПЕС-О има за овладяване на средата, чийто ефект може да обясни 43,5 % от измененията на този показател, силно, позитивно статистически значимо влияние и върху димeнсиите „себеприемане“ и „автономия“, което може да обясни съответно 39% и 35,9 % от вариациите в нивата им. Приносът на отговорността за позитивните отношения и личностното израстване в групата на работещите актьори е умерен, но запазва своята статистическа значимост.

В групата на актьорите в обучение (група 2) се установи от силно до много силно статистически значимо позитивно влияние на отговорността върху четири сфери на психичното благополучие, най-силно за овладяване на средата, като измененията в нейните нива могат да обяснят 52,2 % от вариациите в този показател.

Анализа на резултатите показва, че екзистенциалната способност „отговорност“ има *по-силно изразен ефект на влияние* върху сферите на психично благополучие на актьорите в обучение (група 2), видно от таблица №21. Също така, за разлика от групата на работещите актьори, ПЕС- отговорност *не се установява* като предиктор на позитивните отношения и личностното израстване при студентите.

Таблица №21: *Влияние на ПЕС „отговорност“ върху димeнсиите на психичното благополучие в две групи*

ПЕС	група	СФЕРИ НА ПСИХИЧНО БЛАГОПОЛУЧИЕ											
ОТГОВОРНОСТ	Група 1: работещи	**Автономия**				**Овладяване на средата**				Личностно израстване			
		ΔR^2= 0,359 F=62,513 p<0,001				**ΔR^2=0,435 F=85,852** p<0,001				**ΔR^2=0.103 F= 13,693** p<0,001			
		B	B	t	Sig.	B	β	t	Sig.	B	β	T	Sig.
		0,790	**0,604**	**7,907**	**0,000**	**0,772**	**0,664**	**9,266**	**0,000**	**0,325**	**0,334**	**3,700**	**0,000**
		Позитивни отношения				**Цел в живота**				**Себеприемане**			
		ΔR^2= 0,191 F=26,919 p<0,001				**ΔR^2=0,308 F= 49,962** p<0,001				**ΔR^2= 0,390 F=71,378** p<0,001			
		B	β	t	Sig.	B	β	t	Sig.	B	β	T	Sig.
		0,511	**0,445**	**5,188**	**0,000**	**0,617**	**0,561**	**7,068**	**0,000**	**0,810**	**0,629**	**8,449**	**0,000**
	Група 2: в обучение	**Автономия**				**Овладяване на средата**				Личностно израстване			
		ΔR^2=0,346 F=17,900 p<0,001				**ΔR^2= 0,522 F=35,833 p<0,001**				ΔR^2= 0,191 F= 8,567 p>0,001			
		B	β	t	Sig.	B	β	t	Sig.	B	β	T	Sig.
		0,853	0,605	4,231	0,000	***1,053***	**0,732**	**5,990**	**,000**	0,378	0,465	2,927	0,006
		Позитивни отношения				Цел в живота				Себеприемане			
		ΔR^2=0,101 F=17,900 p>0,001				**ΔR^2= 0,464 F=28,378 p<0,001**				ΔR^2= 0,436 F= 825,711 p<0,001			
		B	*β*	*t*	*Sig.*	B	β	t	Sig.	B	β	T	Sig.
		0,497	0,360	2,147	0,04	**0,858**	**0,694**	**5,361**	**0,000**	**1,164**	**0,673**	**5,071**	**0,000**

ПЕС - персонална екзистенциална способност; Група 1 -работещи актьори N=111; Група 2 – актьори в обучение N=33.

Някои интересни наблюдения:

Забелязва се, че в групата на студентите ПЕС „свобода“ и ПЕС „себе-трансценденция“ са от по-голямо значение за психичното благополучие и неговите сфери, издръжливостта и стреса, свързан с актьорството. В групата на работещите тези две способности запазват водещата си предиктивна роля, но в сравнение със студентите, нейният ефект макар да остава значим и силен, намалява. Въпреки тази тенденция на намаляване на силата на прогностичният им ефект, изведеният резултат е интересен имайки предвид, че ПЕС „свобода“ и „себетрансценденция“ са двата екзистенциални компонента, които са ключови в „задвижването“ на екзистенциалния диалог на човека със света и със самия себе си. Впечатление прави и, че ПЕС-СТ като „инструмент“ за откриване и преживяване на субективните ценности във външния свят благоприятства 36,7% от позитивните изменения в способността за изграждане на топли и удовлетворяващи отношения с другите в групата на студентите, а нейният позитивен ефект върху преживяването им за личностно израстване обяснява 41,3 % от вариацията му като компонент на психичното благополучие. И това е обяснимо имайки предвид, че чрез себе-трансцедентирането човека може да преживее и разбере екзистенциалната значимост на нещата за собствения си живот, да им „припише“ лична ценност. При работещите актьори също се наблюдава

значимо влияние, което обаче с е по-нисък ефект на въздействие, обясняващ съответно 21,6% и 20,9% от техните позитивни изменения.

Интерес представлява и, че в групата на работещите актьори, ***за разлика от*** групата на студентите, ПЕС „себетрансценденция“ се извежда като предиктор на автономията, с умерено статистически значимо влияние. Това означава, че по-силно развитата способност за изграждане на емоционална връзка с външния свят и случващото се в него и преживяване на личната ценност на нещата (ПЕС-СТ) при по-зрелите актьори допринася за тяхното по-независимо, самонасочващо се поведение, обяснявайки самостоятелно 20,1 % от измененията в наблюденията на техните нива на автономия. Според тези резултати блокирането на изявата на ПЕС-СТ може да доведе до намаляване на способността за самодетерминация и следване на собствените вътрешни стандарти и съдържа потенциал за преживяване на усещане за зависимост от другите или от средата.

3.2.2. Влияние на персоналните екзистенциални способности върху издръжливостта в две групи

Видно от данните в таблица №22, **в групата на работещите актьори**, предиктори на издръжливостта (макар и с различна сила на своя ефекта) си са и четирите ПЕС, докато в групата на студентите статистически значим ефект само на две от тях. Впечатление прави, че за ПЕС-СД и ПЕС-О не се установяват като предиктори за издръжливостта на студентите (p>0,001).

Таблица №22*: Влияние на персоналните екзистенциални способности върху издръжливостта на актьорите в две групи*

		ИЗДРЪЖЛИВОСТ				
ПЕС	**Група**	**Adjusted R^2 (F, Sig)**	**B**	**β**	**T**	**Sig.**
СД	**Г1: работещи**	ΔR^2=0,147; F= 19,96, p <0,001	0,798	0,393	4,467	0,000
	Г2: студенти*	*ΔR^2=0,203; F= 9,134, p>0,001*	*1,09*	*0,477*	*3,02*	*0,005*
СТ	**Г1: работещи**	ΔR^2=0,415; F= 78,88, p <0,001	1,06	0,648	8,82	0,000
	Г2: студенти	ΔR^2=0,585; F= 46,12, p <0,001	1,34	0,773	6,79	0,000
С	**Г1: работещи**	ΔR^2=0,520; F= 120,02, p <0,001	1,06	0,724	10,95	0,000
	Г2: студенти	ΔR^2=0,594; F= 47,87, p <0,001	1,25	0,779	6,92	0,000
О	**Г1: работещи**	ΔR^2=0,382; F= 69,05, p <0,001	0,79	0,623	8,31	0,000
	Г2: студенти*	*ΔR^2=0,261; F=12,96, p> 0,001*	*0,83*	*0,533*	*3,51*	*0,001*

* p>0,001 - резултатите не са статистически значими ; ПЕС – персонални екзистенциални способности; СД – себедистанциране; СТ-себетрансценденция; С-свобода; О- отговорност

Много силен предиктивен ефект се установи за способността за себетрансценденция (ПЕС-СТ), която повлиява способността да устояват в много близка и силна степен на актьорите от двете групи. Видно от изведените стойности на прецизираните коефициенти на детерминация, ефекта на влияние на ПЕС-СТ може да обясни съответно

58,5 % от измененията на издръжливостта на студентите и 41,5% от вариациите ѝ при работещите актьори.

Впечатление прави, че за ПЕС „себедистанциране“ и ПЕС „отговорност“ не се установява статистически значимо влияние върху издръжливостта на студентите по актьорско майсторство (p>0,001). За разлика от тази група, при работещите актьори е налице значимо силно влияние на ПЕС „отговорност“, като обяснява 38,2 % от вариациите на тяхната издръжливост. Статистически значим умерен предиктивен ефект има и ПЕС „себедистанциране“, който обяснява 14,7 % от вариациите на издръжливостта в първата група.

3.2.3. Влияние на персоналните екзистенциални способности върху способността за възстановяване в две групи

З**а групата на студентите** се установява значимо силно позитивно влияние само на две екзистенциални компетенции, а именно ПЕС „свобода“ и ПЕС „отговорност“, като обяснената вариация на способността за възстановяване след трудни събития е съответно 42% и 33,4 %. В **групата на работещите актьори**, освен тези две персонални компетенции, като предиктор на способността за възстановяване е установена и ПЕС „себетрансценденция“, която обяснява 10,3 % от измененията на възстановяването. Впечатление прави, че в групата на студентите ефекта на общите за двете групи предиктори - ПЕС „свобода“ и „отговорност“ нараства от умерен към силен. ПЕС-СД не се установява като предиктор на анализирания показател и в двете групи.

Таблица №23: *Влияние на персоналните екзистенциални способности върху способността за възстановяване на актьорите в две групи*

		Способност за възстановяване				
ПЕС	**Група**	**Adjusted R^2 (F, Sig)**	**B**	**β**	**T**	**Sig.**
СД	**Г1: работещи**	*ΔR^2=0,026; F= 3,90, p> 0,001*	*0,13*	*0,186*	*1,97*	*0.051*
	Г2: студенти*	*ΔR^2=0,203; F= 9,134, p>0,001*	0,29	0,44	2,75	0,010
СТ	**Г1: работещи**	**ΔR^2=0,103; F= 13,60, p <0,001**	**0,18**	**0,333**	**3,69**	**0,000**
	Г2: студенти*	*ΔR^2=0,270; F= 12,86, p>0,001*	*0,23*	*0,54*	*3,59*	*0,001*
С	**Г1: работещи**	**ΔR^2=0,210 F= 30,25, p <0,001**	**0,23**	**0,466**	**5,50**	**0,000**
	Г2: студенти	**ΔR^2=0,420; F= 24,15 p <0,001**	**0,30**	**0,662**	**4,91**	**0,000**
О	**Г1: работещи**	**ΔR^2=0,210; F= 30,29, p <0,001**	**0,20**	**0,47**	**5,50**	**0,000**
	Г2: студенти*	***ΔR^2=0,334; F= 17,07, p <0,001***	**0,27**	**0,59**	**4,13**	**0,000**

* p>0,001 - резултатите не са статистически значими ; ПЕС – персонални екзистенциални способности; СД – себедистанциране; СТ-себетрансценденция; С-свобода; О- отговорност

3.2.4. Влияние на персоналните екзистенциални способности върху стреса, свързан с актьорството в две групи

Резултатите представени в табл.№24 показват, че предикативната стойност на екзистенциалните способности за стреса, свързан с актьорството в двете групи, *е по-силен* в групата на актьорите в обучение. Важно е да отбележим, че установеното обратно-пропорционално влияние на нивото на развитие на персоналните екзистенциални способности върху стреса, свързан с актьорството е изявено в по-силна степен при студентите. Установява се, че ПЕС „свобода“, следвана от ПЕС „отговорност“ и ПЕС „себедистанциране“ имат детерминиращо влияние върху преживяването на стрес на студентите по актьорско майсторство. Също така, за разлика от групата на работещите актьори, ПЕС „себетрансценденция“ не се установява като предиктор на стреса при студентите, а ПЕС „себедистанциране“ не се установява като предиктор на стреса при работещите. В обобщение може да се каже, че най-силни предиктори на преживяването на стрес, свързан с актьорството са ПЕС „отговорност“ *за работещите* актьори и ПЕС „свобода“ *за студентите*.

Таблица №24: *Влияние на персоналните екзистенциални способности върху стреса, свързан с актьорството в две групи*

		Стрес, свързан с актьорството				
ПЕС	Група	Adjusted R^2 (F, Sig)	B	**β**	T	Sig.
СД	Г1: работещи*	*ΔR^2=0,062; F=8,20, p> 0,001*	*-0,31*	*-0,26*	*-2,86*	*0,005*
	Г2: студенти	ΔR^2=0,369; F= 19,71, p< 0,001	-0,80	-0,624	-4,44	0,000
СТ	Г1: работещи	ΔR^2=0,100; F= 13,15, p <0,001	-0,32	-0,328	-3,63	0,000
	Г2: студенти*	*ΔR^2=0,304;F= 14,96, p >0,001*	*-0,46*	*-0,57*	*-3,87*	*0,001*
С	Г1: работещи	ΔR^2=0,167 F= 23,01, p<0,001	-0,36	-0,417	-4,79	0,000
	Г2: студенти	ΔR^2=0,410; F= 23,23 p<0,001	-0,58	-0,655	-4,82	0,000
О	Г1: работещи	ΔR^2=0,290; F= 46,00, p<0,001	-0,41	-0,545	-6,78	0,000
	Г2: студенти*	*ΔR^2=0,383; F= 20,82, p<0,001*	-0,55	-0,634	-4,563	0,000

* p>0,001 - резултатите не са статистически значими ; ПЕС – персонални екзистенциални способности; СД – себедистанциране; СТ-себетрансценденция; С-свобода; О- отговорност

Това означава, че при обучаващите се, които имат по-силно развити умения да разпознават важното и правилното в ситуациите, да избират най-ценностно съзвучния им персонално обоснован вариант за действие в тях, както и да възприемат съществуващите възможности и ограничения на конкретните ситуациите, може да се очаква, че ще преживяват по-ниски нива на стрес. Прави впечатление, че при работещите актьори водеща е ролята на ПЕС „отговорност“ , следвана от ПЕС „свобода“ , но вместо влияние на умението за когнитивна дистанция (ПЕС-СД) се установява слаба, но все пак значима предиктивна роля на способността за себетрансценденция(ПЕС-СТ).

3.3. Обсъждане и анализ на резултатите по Хипотеза 3

Общата хипотеза, че персоналните способности (себедистанциране, себетрансценденция, свобода и отговорност) са екзистенциален (ноетичен) ресурс на

човека, чието изявено наличие има директни позитивни ефекти върху психичното благополучие и неговите сфери, върху издръжливостта, способността за възстановяване и тяхното активизиране може да прогнозира по-ниски нива на стрес, свързани с актьорството се потвърди почти напълно, с изключение на ПЕС „себедистанциране“ по отношение на способността за възстановяване. Потвърждава се напълно под-хипотеза 3.1., като в групата на актьорите в обучение е установен по-изявен предиктивен ефект на персоналните екзистенциални способности, докладван подробно по отделните димeнсии и подробно разгледан в изводите от емпиричното изследване.

4. Интерактивни ефекти на екзистенциалните компоненти в модела за екзистенциална изпълненост и стреса, свързан са актьорството върху психичното благополучие, устойчивостта и способността за възстановяване на професионалните актьори

Цел на изследването бе да изведе специфичната роля на екзистенциалните конструкти в условията на преживяване на стрес, свързан с цикъла „живот-сцена-живот“ на хората в актьорската професия, с което да подкрепи разработването консултативни интервенции, специфично насочени към тази популация, и отчитащи екзистенциалното измерение на тяхното пълноценно човешко функциониране.

4.1. Интерактивни ефекти на екзистенциалните компоненти и стреса, свързан с актьорството върху психичното благополучие, издръжливостта и способността за възстановяване в общата извадка

В търсенето на разширено обяснение за връзката между стреса, свързан с актьорството и екзистенциалните компоненти и на основание теоретичния модел за екзистенциална изпълненост, бе взето решение *проверката опосредстващото влияние* на екзистенциалните показатели да бъде извършена с отчитане ролята на обобщените фактори в модела за екзистенциална себереализация – обобщени фактори: фактор „Person” и фактор „Екзистенциалност”. Основание за това изследователско решение е теоретично заложената процесуална обвързаност на персоналните екзистенциални способности.

В настоящето изследване са тествани шест медиаторни модела, представени подробно е таблица №25 и приложени в общата извадка и две нейни под-групи: групата на студентите по актьорско майсторство и в групата на работещите актьори.

Проверката на предпоставките за провеждане на медиаторните анализи показа, че условията за него са удовлетворени, за което сочат изведените и докладвани в дисертацията значими връзки между анализираните показатели. Тествани са шестте медиаторни модела.

Таблица №25: *Медиаторни модели за проверка на интерактивните ефекти на стреса, свързан с актьорството и екзистенциалните компоненти*

Медиаторен модел	Независима променлива (НЗ)	Медиатор(М)	Зависима(изходна) променлива(ЗП)
Модел 1	Стрес, свързан с актьорството	Фактор „Person	Психично благополучие
Модел 2		Фактор „Екзистенциалност“	Психично благополучие
Модел 3		Фактор „Person	Психична издръжливост
Модел 4		Фактор „Екзистенциалност“	Психична издръжливост
Модел 5		Фактор „Person	Способност за възстановяване
Модел 6		Фактор „Екзистенциалност“	Способност за възстановяване

4.1. Интерактивни ефекти на екзистенциалните компоненти и стреса, свързан с актьорството върху психичното благополучие, издръжливостта и способността за възстановяване в общата извадка

Резултатите от проверката на шестте медиаторни модела на директния и индиректен ефект на стреса върху психичното благополучие, издръжливостта и способността за възстановяване за цялата извадка със самостоятелно анализираната роля на *Фактор „Person” и Фактор „Екзистенциалност“* като медиатори са представени обобщено в таблица №26.

Представените в табл.№26 резултати показват, че стреса, свързан с актьорството се проявява като негативно свързан с всички операционални конструкти на пълноценното човешко функциониране, като тези резултати са статистически значими при p≤0,001. Видно от данните, стойностите на нестандартизираните коефициенти (B) за Фактор „Person” и за фактор „Екзистенциалност“ попадат с 95% сигурност в рамките на 206 генерираните доверителни интервали за тяхната значимост, т.е. нулевата хипотеза, че ab=0 се отхвърля. Тъй като нулата не попада в границите на доверителните интервали, може да се заключи, че индиректният ефект на медиаторите Фактор „Person” и Фактор „Екзистенциалност“ е значим. Предложените за медиатори променливи, които демонстрират статистически значимо отношение с психичното благополучие, издръжливостта и способността за възстановяване (виж:М-ЗП) и са позитивно свързани с тях, се приемат за медиатори в изследваните отношения, тъй като условието директният ефект на стреса да намалява при тяхното контролиране е изпълнено (виж: НП-М-ЗП). Тези резултати са статистически значими при p≤ 0,001.

Модел 1 обяснява около 63 % от вариациите в равнището на психичното благополучие на актьорите в общата извадка. Подобни са данните и по отношение на опосредстващия ефект на Фактор „Екзистенциалност***“(Модел 2).***

Таблица №26: *Интерактивни ефекти на стреса, свързан с актьорството и обобщените фактори за екзистенциална себе-реализация върху операционалните конструкти на пълноценното човешко функциониране*

Независима променлива → *Зависима променлива*	**Директен ефект НП-ЗП**	**Общ ефект НП-М-ЗП**	**Медиатор**	**НП-М**	**М-ЗП**	Доверителен интервал	
	В (ΔR^2)	**В (ΔR^2)**		**В**	**В**	ниски	ниски
Стрес ССА – ПБ	-4,422*** ΔR^2=0,363	**-2,597*** ΔR^2=0,635**	**ОФ-Р**	-0,745***	3,099***	**-3,456**	**-1,727**
		-1,298* ΔR^2=0,634**	**ОФ-Е**	-2,482***	2,477***	**-2,942**	**-0,847**
Стрес ССА – Издръжливост	**-0,884*** ΔR^2=0,268**	**-0,523*** ΔR^2=0,465**	**ОФ-Р**	-0,745***	0,616***	**-0,756**	**-0,272**
		-0,335 ΔR^2=0,384**	**ОФ-Е**	-2,482***	0,524***	**-0,598**	**-0,083**
Стрес ССА – Способност за възстановяване	**-0,316*** ΔR^2=0,323**	-0,275*** ΔR^2=0, 345**	**ПЕС-СТ**	-0,442***	0,196***	**-0,365**	**-0,188**
		-0,384* ΔR^2=0,384**	**ОФ-Е**	-1,241***	0,128***	**-0,318**	**-0,129**

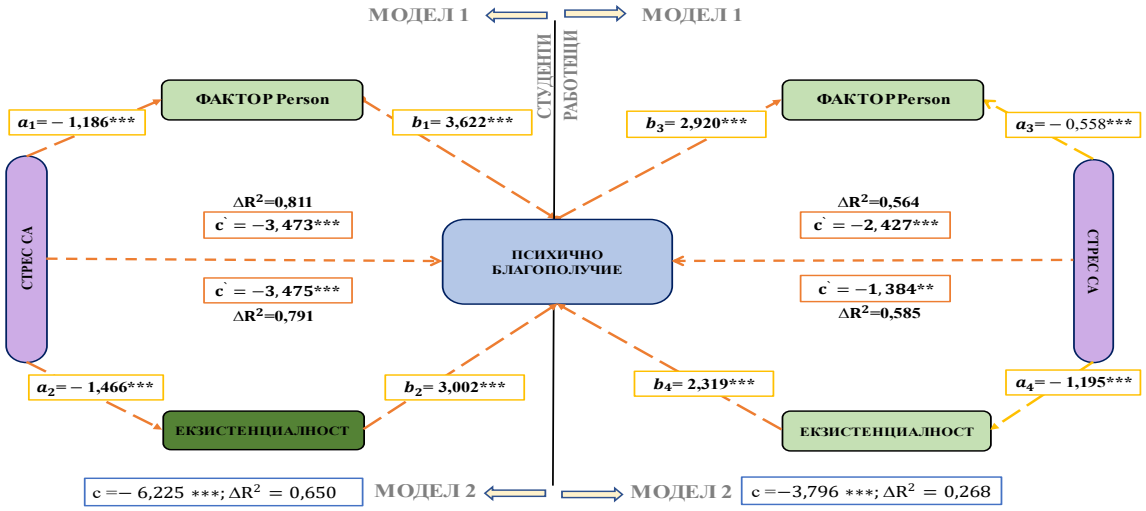
***Резултатите са статистически значими при p<0,001; Стрес ССА-Стрес, свързан с актьорството; ОФ-П – Обобщен фактор „Person“; ОФ-Е – Обобщен фактор „Екзистенциалност“; ПЕС-СТ – персонална екзистенциална способност „Себетрансценденция“.

Обяснителна сила и ***Модел 2*** е висока, при 63 % обяснена вариация в психичното благополучие. Това означава, че актьорите, които успяват да мобилизират своята когнитивна и емоционална достъпност до себе си и до света, така че да поддържат емоционална връзка със случващото се, да го съотнасят и избират на основата на своите ценностни ориентири и да привеждат в действие своите персонално осъзнати решения, имат шанс да поддържат по-високи нива на психично благополучие въпреки излагането на стресовото влияние на специфични фактори, свързани с професията. Медиаторен ***модел 3*** и Медиаторен ***модел 4*** в общата извадка сочат за значим опосредстващ ефект на екзистенциалните компоненти в отношението на стреса, свързан с актьорството и издръжливостта на актьорите. Индиректният ефект на стреса върху издръжливостта се опосредства в по-голяма степен от самостоятелното активизиране на обобщен Фактор „Person“. Видно от стойността на прецизният коефициент на детерминация за Фактор „Person” ΔR^2=0,465, ***Модел 3*** обяснява около 46 % от вариациите в равнището на издръжливостта при актьорите в условията на преживяване на натиск, свързан с професията.

4.2. Интерактивни ефекти на екзистенциалните компоненти и стреса, свързан с актьорството върху психичното благополучие, издръжливостта и способността за възстановяване в две групи

Проверена е под-хипотезата, че индиректният ефект на екзистенциалните компоненти е по-силно изразен в групата на обучаващите се професионални актьори, в сравнение с тези в групата на работещите. Анализирани са шестте медиаторни модела в двете под-

групи от извадката. Резултатите със статистическа значимост са подробно представени в табличен вид в дисертацията, а за нуждите на тяхната илюстрация тук, са представени чрез илюстративни схеми на фи.№3 - фиг.№6.

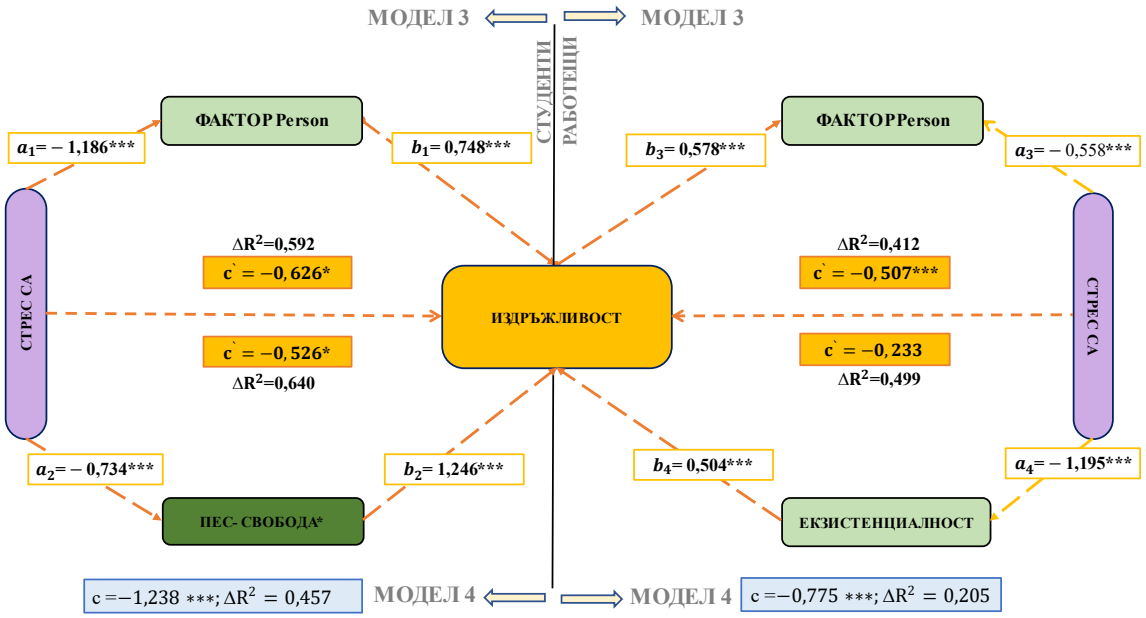
***Резултатите са статистически значими при p<0,001; **Резултатите са статистически значими при p<0,01; Модел 1: Медиаторен модел 1, с медиатор - фактор „Person; Модел 1: Медиаторен Модел 1, с медиатор Фактор «Екзистенциалност»

Фигура №:3 *Опосредствано влияние на стреса, свързан с актьорството върху психичното благополучие в две групи: при студенти и работещи актьори.*

Проверката на Медиаторен модел 1 и 2(фиг.№3) изведе резултати, които показват, че докато при работещите актьори, активизирането на фактор „Person“ като медиатор, може да се свърже с 56,4 % от вариацията в промените на психичното благополучие под влияние на стреса, то при студентите обяснителен ефект на Модел 1 се покачва на 81,1% . По отношение на опосредстващото влияние на фактор „Екзистенциалност“ данните сочат също за по-силно изразен ефект в групата на 212 студентите. Модел 2 обяснява 79 % от вариациите в равнището на психично благополучие на индивидите от тази група, срещу 58,5 % за работещите актьори.

Проверката на Медиаторен модел 3 и 4 (фиг.№4) изведе, че опосредстващият ефект на екзистенциалните компоненти е по силно изразен в групата на обучаващите се актьори. Видно от стойностите на изчислените коефициенти на въздействие и прецизният коефициент на детерминация, представени илюстративно на фиг.№4 в сравнителен план за двете групи, Модел 3 (с медиатор фактор “Person”) обяснява 59,2 % от вариацията на издръжливостта на студентите, докато обяснителната му сила за работешите е 41,2 %. Опосредстващо въздействие е установено за ПЕС „Свобода“ за групата на студентите. Модел 4, с медиатор ПЕС „Свобода“ обяснява 64 % от вариацията на в равнището на издръжливостта на студентите. Изведените резултати от проверката на модела при работещите актьори показват, че установения опосредстващ ефект на Фактор „Екзистенциалност“ не попада в границите на изведените за него доверителни

интервали с 95% сигурност, т.е. нулевата хипотеза, че ab=0 не може да се отхвърли и да се заключи, че той има самостоятелен значим индиректен ефект в тази група.

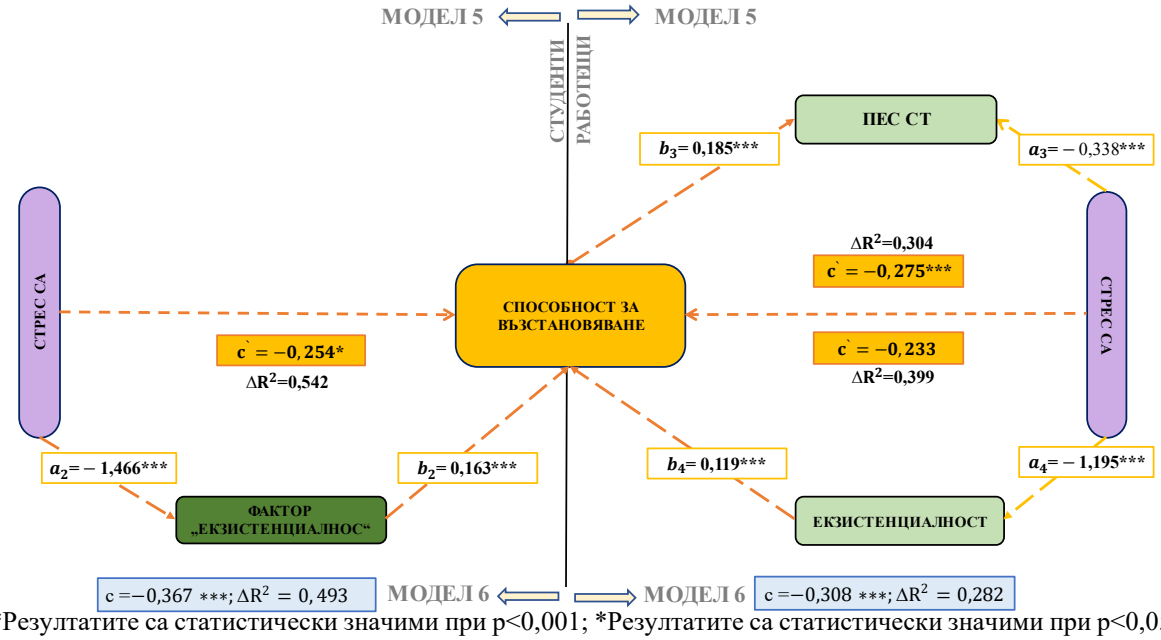
***Резултатите са статистически значими при p<0,001; *Резултатите са статистически значими при p<0,05 Модел 3: Медиаторен модел 3, с медиатор - фактор „Person; Модел 4: Медиаторен Модел 4, с медиатор Фактор «Екзистенциалност» в групата на работещите и ПЕС «свобода» при студентите

Фигура №4: *Опосредствано влияние на стреса, свързан с актьорството върху издръжливостта в две групи: при студенти и работещи актьори*

Проверката на ***Медиаторни модели 5 и 6*** (фиг.№5) установи ПЕС „себетрансценденция“ като медиатор в отношението стрес-способност за възстановяване за групата на работещите актьори (Медиаторен модел 5). Моделът обяснява 30 % от вариацията на способността за възстановяване при работещите актьори. Проверката на Медиаторен модел 6 установи фактор „Екзистенция“ като медиатор в опосредстваното влияние на стреса върху способността за възстановяване при актьорите и в двете групи.

За групата на обучаващите се актьори не се потвърди допускането за по-силен опосредстващ ефект на обобщен Фактор „Person“ като медиатор в индиректното влияние на стреса върху способността за възстановяване. Такъв ефектът не бе изведен. Установи се, че обобщен Фактор „Person“ няма самостоятелен и значим опосредстващ ефект в индиректното влияние на стреса върху способността за възстановяване и при работещите актьори. Бе потвърден слаб опосредстващ ефект на персоналната екзистенциална способност „себетрансценденция“ за групата на работещите актьори. Моделът обяснява 34,4 % от вариациите във възстановяването на професионалистите. Бе потвърдено, че Фактор „Екзистенциалност“ слабо намалява негативните ефекти на стреса върху способността за възстановяване и за двете групи. В групата на студентите, този ефект макар и слаб е с по-силно изразен ефект, в сравнение с ефекта на опосредстващото му

влияние в групата на работещите актьори. Моделът обяснява 54,2 % от вариациите във възстановяването на студентите, срещу 39,9 % в групата на работещите актьори.

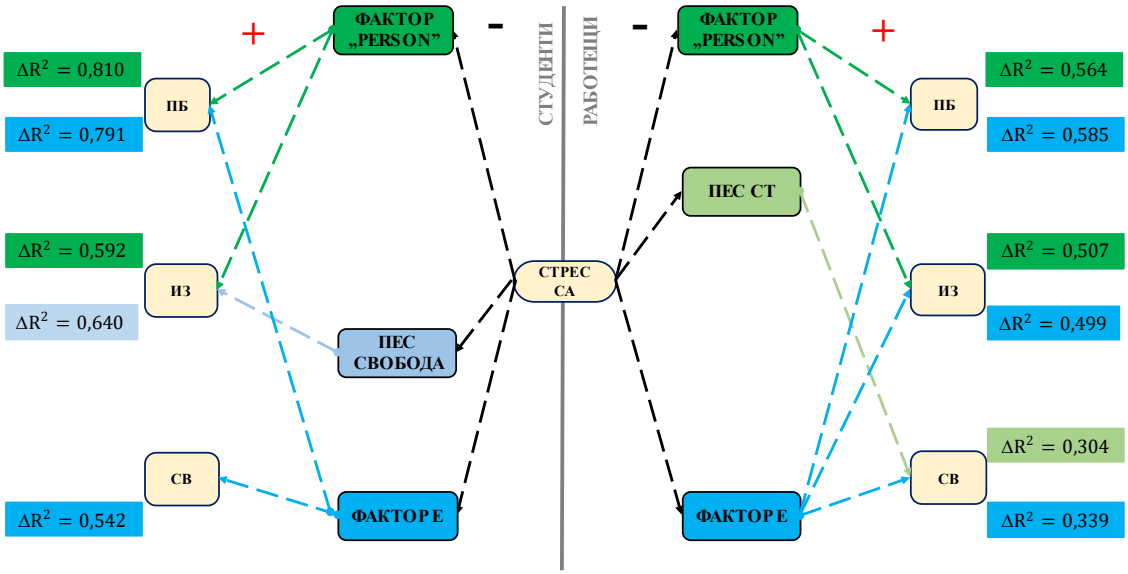
***Резултатите са статистически значими при p<0,001; *Резултатите са статистически значими при p<0,05
Модел 5: Медиаторен модел 5, с медиатор - фактор „Person (значим ПЕС-СТ за работещите);
Модел 6: Медиаторен Модел 6, с медиатор Фактор «Екзистенциалност».

Фигура №5: *Опосредствано влияние на стреса, свързан с актьорството върху способността за възстановяване в две групи: при студенти и работещи актьори.*

4.3. Обсъждане и анализ на резултатите по Хипотеза 4

Получените резултати потвърдиха изцяло издигнатата обща хипотеза че при наличието на стрес, свързан с актьорството ще се наблюдават негативни ефекти върху пълноценното човешко функциониране, които ще да бъдат редуцирани с мобилизирането на персоналните екзистенциални компоненти като медиатори в това отношение. Допускането, че опосредстващият ефект на екзистенциалните компоненти ще бъде по силно изразен в групата на обучаващите се актьори също получи потвърждение в по голямата си част. Обобщена изследователска карта на установените опосредстващи ефекти на екзистенциалните компоненти е представена на фиг.№6.

Потвърди се, че стреса, свързан с актьорството влияе *негативно на общото ниво* на психично благополучие, на психичната издръжливост и на способността за възстановяване, *и че тези негови ефекти намаляват под влияние на*: - *обобщен фактор „Person”,* като самостоятелен медиатор, само по отношение на психично благополучие, издръжливостта ;- *обобщен фактор „Екзистенциалност“* по отношение на ПБ и способност за възстановяване; и издръжливостта за работещите; - *на ПЕС „себетрансценденция“* по отношение на способността за възстановяване (работещи) и *ПЕС-Свобода*, по отношение на издръжливостта на студентите.

Фигура №6: *Сравнение на опосредстващите ефекти на екзистенциалните компоненти Фактор „Person”, Фактор „Екзистенциалност“ и персонална екзистенциална способност „Себетрансценденция“ и „Свобода“ в индиректното влияние на стреса, свързан с актьорството върху психичното благополучие, издръжливостта и способността за възстановяване, за групата на актьорите в обучение и в групата на работещите актьори.*

ИЗВОДИ

Емпиричните резултати в настоящето изследване, анализирани и обобщени по логиката на изследователските задачи и издигнатите хипотези, дават основание да приемем, че персоналните екзистенциални способности са ноетичен ресурс, чието развитие и използване оказва влияние върху цялостното човешко функциониране, като позитивира психичното благополучие, психичната издръжливост и способността за възстановяване и тушира преживяването за стрес, свързан с жизнено-професионалния цикъл „живот-сцена-живот“ на актьорите от изследваната извадка.

Въз основа на получените резултати може се направят следните обобщени изводи:

1) Хипотеза 1 бе потвърдена, като се установи, че преживяването за екзистенциална изпълненост и нивото на изява на персоналните екзистенциални способности: *себедистанциране*, *себетрансценденция*, *свобода* и *отговорност на* професионалните актьори и студентите по актьорско майсторство от настоящата извадка са позитивно обвързани с тяхното психично благополучие, психична издръжливост, способност за възстановяване от негативни събития и имат обратнопропорционална връзка със стреса, свързан с актьорството. По-конкретно:

- Получените резултати позволяват да се заключи, че професионалните актьори от изследваната извадка поддържат различни нива на психично благополучие,

издръжливост, способност за възстановяване и на стрес, свързан с актьорството, *в зависимост от нивото на преживяването си за екзистенциална себереализация*.

- Очертана е тенденция за обвързаност на екзистенциалните параметри с психичната издръжливост и способността за възстановяване. Установено е, че актьорите с по-високи нива по показателя за екзистенциална изпълненост имат и по-високи нива на издръжливост и способност за възстановяване. Този факт показва, че преживяването на субективната ценност се съпровожда от по-голяма устойчивост на въздействието на стрес и неблагоприятни влияния и по-развита способност за възстановяване след преживени трудности.
- Очертана е тенденция за обвързаност на екзистенциалните параметри с преживяването на стрес, свързан с актьорството. Отчетено е, че професионалистите с по-високи показатели на преживяването за екзистенциална себереализация имат по-ниски нива на стрес, свързан с актьорството. Това дава основание да заключим, че актьорите, които действат с вътрешно съгласие при вземане на решения и предприемане на действия в живота си и го преживяват като добър независимо от трудностите, преживяват по-ниски нива на натиск от стресовите фактори на живота в актьорската професия.
- Установи се, че структурните компоненти на екзистенциално-аналитичния модел за екзистенциална изпълненост – персоналните способности за екзистенциална себереализация (ПЕС) и *обобщените фактори „Person“ и „Екзистенциалност“* са значимо и силно позитивно свързани с всички сфери на *психичното благополучие*.
- Получените резултати свидетелстват за наличие на различия в силата на линейните асоциации на всяка персонална екзистенциална способност (ПЕС) с шестте сфери на благополучието. Това означава, че макар да са теоретично близки, двата конструкта не се припокриват напълно. Бяха изведени следните най-силно проявени обвързаности:
- *ПЕС „себедистанциране“* има най-силни връзки с димeнсиите на психичното благополучие: „овладяване на средата“ и „приемане на себе си“.
- *ПЕС „себетрансценденция“* със сферите на позитивното функциониране „цел в живота“, „овладяване на средата“ и „себеприемане“.
- *ПЕС „свобода“* със сферите на психично благополучие: „приемане на себе си“, „овладяване на средата“ , „цел в живота“ и „автономия“.
- *ПЕС „отговорност“* с „овладяване на средата“, „приемане на себе си“ и „автономия“.
- *обобщен Фактор „Person“* има най-силни позитивни асоциации с димeнсиите на психичното благополучие: *„цел в живота“, „приемане на себе си“ и „овладяване на средата“.*
- *обобщен Фактор „Екзистенциалност“* има най-силни взаимовръзки с *„овладяване на средата“, „приемане на себе си“, „цел в живота“ и „автономия“.*

- Анализите показаха, че структурните компоненти на екзистенциално-аналитичния модел за екзистенциална изпълненост са силно позитивно свързани с издръжливостта и имат умерена позитивна връзка със способността за възстановяване.
- Според получените резултати персоналните способности за екзистенциална себереализация имат от умерени до силни *негативни взаимовръзки* със стреса, свързан с актьорството, като най-изявени са тези на *ПЕС „отговорност“* и *обобщен фактор „Екзистенциалност“*.

2) Потвърдиха се очакванията, заложени в Хипотеза 2, за наличие на разлики в нивата на изследваните конструкти в зависимост от социо-демографските фактори. Общите наблюдения от анализа на резултатите разкриха няколко важни за пълноценното функциониране на хората в актьорската професия тенденции, свързани с пола, възрастта, етапа на навлизане на професията в живота им и социално-икономическите фактори, както следва:

- Бе установено, че жените професионални актьори се отличават с по-ниски нива на способността за възстановяване и по-високи нива на стрес, свързан с актьорството, в сравнение с мъжете.
- Според получените резултати жените и мъжете професионални актьори не се различават по отношение на способността си за устояване на стреса (*психичната издръжливост).* Това означава, че макар да се възстановяват по-трудно след неблагоприятни събития, жените не се различават от мъжете по отношение на своето усещане за съгласуваност, процъфтяване, находчивост, самоефективност, локус на контрол и сила да посрещат несгодите. Тези резултати повдигат въпроса за нуждата от бъдещи проучвания в полето на консултативната психология и търсене на подходи и ресурси за подкрепа в така очертаните рискови за пълноценното функциониране зони – устойчивост, възстановяване и стрес.
- На трето място бе установено, че мъжете и жените професионални актьори не се различават в нивото си на екзистенциална себереализация и нивата на способностите за нейното разгръщане. Тези резултати потвърдиха данните от предходни изследвания в различна извадка, които сочат, че конструктът „екзистенциална изпълненост“ е независим от пола.
- На четвърто място бе отчетено, че мъжете и жените професионални актьори не се различават значимо и по отношение на нивото на благополучие и неговите сфери.
- Важно наблюдение, изведено в анализа, е установеното различие между младите актьори на възраст между 18 и 27 г. и по-зрелите професионалисти над 37-годишна възраст по осем от анализираните показатели.
- Резултатите от анализите очертаха, че младите актьори в сравнение с актьорите над 37-годишна възраст имат по-ниски нива на изявеност *на някои от екзистенциалните параметри* и на показателя *„позитивни отношения“*. В същото време при младите в

сравнение с по-възрастните актьори над 37-годишна възраст се установиха по-високи нива на *„личностно израстване“* и по-високи нива на „*стрес, свързан с актьорството“*.

- Проследяването на динамиката на нивата на стрес във възрастов контекст показа, че на всеки следващ възрастов етап от живота на актьорите нивата на преживяване на натиск от специфичните за професията стресови фактори стабилно се понижават.
- По-детайлните анализи само за групата на студентите по актьорско майсторство показаха, че в сравнение с работещите професионалисти обучаващите се актьори:

- по-трудно изграждат дистанцирана и обективна представа за даденостите, което вероятно рефлектира върху умението им да избират и управляват подходяща за себе си среда;
- срещат повече затруднения в преработване на случващото се и осмислянето на неговата ценност и екзистенциално значение;
- по-трудно преработват собствените си чувства, което се отразява както на способността им за съпреживяване и свързване с другия, така вероятно и на качеството и дълбочината на отношенията, които изграждат;
- преживяват по-високи нива на стрес, свързан с живота в професията.

Тези резултати ***очертават първоначалния етап на навлизане*** на хората в професионалния цикъл „живот-сцена-живот“ като изключително важен не само за тяхното професионално изграждане (каквато е и неговата функция), но и за тяхното съзряване, себеактуализация, развитие на ключови за човешката им екзистенция компетенции за справяне с трудностите и предизвикателствата на живота в актьорската професия. В този смисъл ***насочването на вниманието*** на бъдещи научни изследвания в полето на консултативната психология ***към групата на обучаващите се и млади актьори*** има потенциал да допринесе за методологичната подкрепа на развитието на специфично насочени консултативни интервенции в подкрепа на устойчивото им творческо развитие и пълноценно човешко функциониране през целия им жизнен цикъл.

- На следващо място интересен резултат бе изведен относно влиянието на личния месечен доход на актьорите върху пълноценното им функциониране, като *значимо влияние бе* установено само върху дименсията на *психично благополучие: „автономия“*.

Резултатите сочат, че по-високият доход се свързва с по-ниските нива на самодетерминация и регулация на поведението въз основа на собствените вътрешни стандарти, което е много интересен резултат за изследваната извадка. Възможно обяснение за тези резултати може да бъде потърсено във връзка със същностни аспекти на актьорството, като творческа изява на човека, в която финансовите и материалните ползи не винаги са съответни на преживяването за свобода, независимост и творческа изява.

Въз основа на резултатите от проучването на влиянието на социо-демографските фактори върху операционалните конструкти на пълноценното функциониране, екзистенциалната изпълненост и стреса, свързан с актьорството, можем да очертаем три широки зони, с потенциал за възможно насочване на подкрепящи консултативни интервенции, а именно:

- зона на подкрепа на психо-емоционалното съзряване на обучаващите се актьори;
- зона на подкрепа на развитието на персоналните екзистенциални способности за пълноценна себереализация при младите професионалисти и
- зона за профилактика и подкрепа на психичното благополучие и устойчивостта (в нейните два аспекта на „отскачане“ и на възстановяване след неблагоприятни събития) с особено внимание към две групи: обучаващите се млади професионалисти до 27-годишна възраст и жените в актьорската професия.

3) Потвърдиха се изцяло предположенията, стоящи в основата на Хипотеза 3, че персоналните способности (себедистанциране, себетрансценденция, свобода и отговорност) ще имат директни позитивни ефекти върху психичното благополучие на актьорите и неговите сфери, издръжливостта и способността им за възстановяване**.**

Резултатите от анализите затвърдиха допускането, че активизирането на структурните компоненти на екзистенциалната изпълненост ***може да прогнозира*** по-ниски нива на стрес от фактори, свързани с актьорството.

- Анализите на самостоятелното влияние на екзистенциалните компоненти позволяват да се заключи, че *ПЕС „свобода“ и ПЕС „себетрансценденция“* имат най-силен самостоятелен предиктивен ефект върху общото ниво на психично благополучие и психичната издръжливост на професионалните актьори от изследваната извадка.

- Данните показват, че измененията в позитивното функциониране на актьорите се детерминира самостоятелно от нивото на развитие на способността им да правят ценностно обвързани избори и да вземат решения, съотнесени с техния личен „екзистенциален“ хоризонт.

Във връзка с получените резултати и на основание теоретичните допускания на модела за екзистенциална себереализация ***можем да направим заключение***, че устояването на трудности и „отскачането“ от неблагоприятните влияния в ежедневните ситуации при актьорите се детерминират в най-голяма степен от това в каква степен изборите и решенията, които са ги „довели“ до тези ситуации, са ценностно обвързани и персонално защитими пред себе си.

- По отношение на способността за възстановяване на професионалните актьори, *ПЕС „свобода“* и *ПЕС „себетрансценденция“* запазват своята предиктивна роля, но ролята на себетрансценденцията намалява и се повишава ролята на *ПЕС „отговорност“*.

- Емпиричното изследване установи, че понижените равнища на персоналните екзистенциални способности на актьорите от изследваната извадка *обуславят повишаване на нивата* на стрес, свързан с живота в професия, и обратното, когато нивата на *себедистанцирането, себетрансценденцията, свободата и отговорността* се повишават, нивата на стрес на актьорите намаляват.

- Най-изявен предиктивен ефект върху нивото на стреса, свързан с актьорството, имат *ПЕС „отговорност“* и *ПЕС „свобода“*, като влиянието на другите две персонални екзистенциални способности е по-слабо.

Резултатите ***позволяват да се заключи***, че екзистенциалните предиктори на пълноценното функциониране на актьорите имат по-силно изразен ефект на влияние в началния период от навлизане на професията в живота на актьорите.

- **По отношение на обучаващите се актьори** се потвърди, че в сравнение с групата на работещите професионалисти, персоналните екзистенциални способности (ПЕС) имат следните по-силно изразени значими ефекти върху анализираните операционални конструкти на пълноценното функциониране и стреса, свързан с актьорството:

- *ПЕС „себедистанциране“* е по-силно изявен предиктор на *стреса, свързан с актьорството* и на себеприемането и овладяването на средата.

- *ПЕС „себетрансценденция“* има по-силен прогностичен ефект върху: „себеприемане“, „цел в живота“, „овладяване на средата“, „личностно израстване“, „позитивни отношения“ и психичната издръжливост.

- *ПЕС „свобода“* е по-силен предиктор на *стреса, свързан с актьорството,* „себеприемане“, „овладяване на средата“, „цел в живота“, „личностно израстване“, психична издръжливост и способността за възстановяване.

- *ПЕС „отговорност“* е с по-изразен прогностичен ефект за *стреса, свързан с актьорството*, дименсиите на психичното благополучие „овладяване на средата“, „цел в живота“ , „себеприемане“, и за способността за възстановяване.

От резултатите, потвърждаващи третата хипотеза в нашето изследване, можем да заключим, че персоналните екзистенциални ресурси могат да се разглеждат като вътрешен ресурс на актьорите, чието активизиране има потенциала да допринесе за пълноценното функциониране на актьорите и да редуцира негативното влияние на стреса, свързан със специфичните предизвикателства в цикъла „Живот-Сцена-Живот“. Изведените емпирични данни са свидетелство за приноса на персоналните компетенции както за поддържане на позитивното психично функциониране на актьорите, така и за успешна адаптация към вътрешни и външни изисквания на средата.

4) Потвърдиха се предположенията на Хипотеза 4, че в условията на преживяване на стресов натиск от специфичните за професията трудности, мобилизирането на

факторите за екзистенциална себереализация на актьорите ще отслаби силата на очакваното негативно влияние на стреса върху тяхното позитивно функциониране.

Резултатите свидетелстват, че ако се мобилизират способностите за екзистенциална себереализация, въпреки негативното влияние на стресогенните фактори в живота на актьорите, ефектите на преживявания стрес върху общото ниво на психично функциониране и издръжливостта намаляват в значителна степен, макар и да не отпадат.

- Установено е негативно влияние на стреса, свързан с актьорството, върху общото ниво на психично благополучие, издръжливостта и способността за възстановяване.
- Регистрирани са значими опосредстващи ефекти на екзистенциалните компоненти *обобщен фактор „Person“* и *обобщен фактор „Екзистенциалност“* в индиректното негативно влияние на стреса върху благополучието и психичната издръжливост, като с тяхното въвеждане намалява силата на негативното въздействие на стреса, свързан с актьорството, върху тези показатели.
- Установен е по-силен опосредстващ ефект на фактор „Person“ в интерактивното влияние на стреса, свързан с актьорството, върху психичната издръжливост на актьорите, който обяснява по-висок процент от вариациите на позитивното изменение на това взаимодействие.

Разгледано в консултативен контекст, това означава, че при планиране и провеждане на интервенции за превенция и профилактика на издръжливостта на професионалните актьори, по-силния фокус върху развитието на обобщените във фактора персонални екзистенциални способности: „*себедистанциране*“ и *„себетрансценденция“*, вероятно би имало и по-голям принос за повишаване на нивата на издръжливост на актьорите в условия на преживяван стрес.

- Резултатите показват, че активизирането на *обобщен фактор „Екзистенциалност“* и самостоятелно *ПЕС „Себетрансценденция“* в условията на преживяван стрес, свързан с актьорството, имат значим опосредстващ ефект в негативното влияние на стреса върху *способността за възстановяване* на актьорите от изследваната извадка, който обаче е слаб.

Може да се направи извод, че способността за разпознаване на важното и правилното за индивида в индивидуалната му екзистенциална ситуация, персоналната му ангажираност и отговорност към собствения живот и случващото се в него, макар да има значим потенциал да редуцира ефектите на стреса, слабо допринася за повишаването на способността му за възстановяване.

- Тези резултати дават основание да допуснем, че подкрепящата роля на екзистенциалните способности е по-ключова на етапа преди срещата със стресори, отколкото на етапа на възстановяване от неговите негативни ефекти. Разгледано в контекста на консултативната практика, това допускане насочва към извода, че за

поддържането на високи нива на устойчивост при актьорите прилаганите консултативни интервенции ще имат по-изявен ефект, ако са проактивни (изпреварващи), например чрез промоция на психичното благополучие и здраве.

- Установено е, че в групата на студентите по актьорско майсторство опосредстващият ефект на екзистенциалните компоненти като медиатори в отношението стрес – позитивно функциониране е изразен в по-голяма степен, отколкото в групата на работещите актьори.
- Бе установено, че при обучаващите се актьори обобщен фактор „Person“ и фактор „Екзистенциалност“ имат по-силно изразени опосредстващи ефекти в отношението на стреса и психичното благополучие, в сравнение с ефекта на опосредстващото му влияние в групата на работещите актьори.
- Установена е самостоятелната опосредстваща роля на ПЕС „свобода“ в индиректното негативно влияние на стреса върху психичната устойчивост на студентите.

Следователно способностите на студентите за ценностно обосновани избори и персонално защитими решения за действие в техните жизнено-професионални ситуации може да играят ролята на „буфер“ между натиска от специфичния стрес и тяхната психична издръжливост.

- Резултатите свидетелстват, че обобщен фактор „Person“ няма самостоятелен и значим опосредстващ ефект в индиректното влияние на стреса върху способността за възстановяване както на актьорите в обучение, така и на работещите професионалисти. При работещите актьори (за разлика от студентите) се установява макар и по-слаба, но значима опосредстваща роля на ПЕС „себетрансценденция“.

Може да се заключи, че възстановяването в условията на стрес при студентите от настоящата извадка е опосредствано единствено от развитието на способностите им за решително и екзистенциално-отговорно ангажиране с даденостите в собствения им живот. При професионалистите обаче, освен активизирането на тези екзистенциални компенеции, възстановяването в условията на стресов натиск се повлиява позитивно (макар и в малка степен) от способността им да възприемат дълбокото екзистенциално значение на случващото се (от гледната точка на личните ценности).

Това ни дава основание да заключим, че екзистенциалната изпълненост и в частност нейните конструктивни компоненти могат да се приемат като протективни ресурси, чието развитие способства за понижаване на нивото на стрес и благоприятства преживяването за благополучие и устойчивост на професионалните актьори.

Това означава, че прилагането на консултативни интервенции за подобряване на нивата на изява на персоналните способности за екзистенциална себереализация би повлияло по ефективен начин върху взаимовръзката на стреса с психичното благополучие и издръжливостта.

Разгледано в контекста на консултативната практика, тези резултати могат да обосноват чувствително адресиране на профилактични консултативни интервенции към хората от двете групи. От друга страна, те могат да са полезни и в практиката на психологичното консултиране, разширявайки разбирането на специалистите за факторите и процесите, които оказват влияние на пълноценното човешко функциониране на човека, избрал този жизнено-професионален път.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Резултатите от осъществените в този дисертационен труд (теоретични и емпирични изследвания) обогатяват разбирането за пълноценното човешко функциониране на съществуващите теоретични модели. Оказва се, че екзистенциалното благополучие има както прогностично, така и опосредстващо влияние за позитивирането на психичното благополучие и устойчивостта на хората в актьорската професия в условията на повишено стресово натоварване.

Приложната стойност на получените от емпиричното изследване резултати се открива в това, че те доказват потенциала на екзистенциално-хуманистичните подходи и по-конкретно на екзистенциално-аналитичния консултативен метод: „Стъпки към екзистенциален смисъл“ за културно-чувствителното психологично консултиране на хората, избрали за свой жизнено-професионален път актьорска професия. На базата на установените зависимости между изследваните показатели изведохме някои конкретни насоки за психологичното консултиране, които могат да допринесат за повишаване на неговата културна чувствителност при работа с хора от тази професионална общност. Те са представени в обобщен вид в Приложение 3.

Изведените емпирични доказателства за значимото влияние на екзистенциалните показатели върху пълноценното функциониране на актьорите от изследваната извадка могат да дадат доказателствена подкрепа на политики за промотиране и подкрепа на благополучието и устойчивото творческо развитие през целия жизнено-професионален цикъл, с акцент върху първоначалните етапи на навлизане на професията в екзистенциалния контекст и групата на жените в актьорската професия.

В действителност актьорската професия е благодатна почва за развитие на човешкия потенциал, но от тази възможност в по-голяма степен могат да се възползват тези, които успяват да се справят с нейните предизвикателства и да преодолеят своите предишни ограничения (Hamilton, 1997). А тези, които не успяват, е добре да имат възможността да получат навременна и ефективна подкрепа.

София, 2023

СПРАВКИ ЗА НАУЧНИТЕ ПРИНОСИ В ДИСЕРТАЦИОННАТА РАЗРАБОТКА

Научните приноси на дисертационния труд могат да бъдат изведени в четири насоки:

1. **В теоретичен план:**

Предложен е мултидименсионален теоретичен модел, който допринася за методологичното разширяване на традиционно прилаганите, в изследователската практика, подходи на проучване на позитивното функциониране. Неговото структуриране и тестване взема предвид най-новите разработки и постижения в областта на хуманистично ориентираната консултативна психология и водещите тенденции в нейното развитие в световен план. Систематизацията на съществуващите изследвания върху различни психологични феномени сред актьорите, извършена в дисертационния труд, допринася за очертаване полето на чувствителното към творческата идентичност психологично консултиране (*Creative sensitive treatment*).

2. **В методически план**

Извършена е първоначална адаптация на инструмент за изследване на екзистенциалната изпълненост „Скала за екзистенция“ (ESk), обоснован в теорията на съвременния екзистенциално-аналитичен подход. Извършена е авторска адаптация и е конструиран въпросник за изследване на стрес, свързан с актьорството в български социо-културен контекст - Въпросник „Стрес, свързан с актьорството“ ССА-Форма А.

3. **В изследователски план**

Проведено е първото психологическо емпирично изследване *в полето на консултативната психология* сред български актьори. За първи път *в такава извадка* в страната е направено проучване върху психичното благополучие; психичната издръжливост; способността за възстановяване от неблагоприятни събития и специфичен стрес, свързан с актьорството. Установени са значими персонално-екзистенциални детерминанти на психичното благополучие, издръжливостта, способността за възстановяване и на специфичния стрес на актьорите. Потвърдено е значимото опосредстващо влияние на персоналните способности за екзистенциална себереализация в подобряването на благополучието и издръжливостта в условия на натиск от специфични фактори, свързани с професията на актьорите (обучаващи се и работещи).

4. **В научно приложен план:**

Получените данни допринасят за изучаването и разбирането на специфичната и недобре изследвана в психологически план група на хората в актьорската професия, което може да бъде в полза на консултативните психолози, работещи с хора от тази професионална общност.

ПУБЛИКАЦИИ:

- **Добрева-Христова, Д., Георгиева, Р.** (2020). Трета виенска школа в психотерапията и нейното развитие. Сборник доклади на Националната школа за докторанти и млади изследователи в социалните науки. Социалните процеси като предизвикателство за индивида и общностите, т.1., сс. 161-169, ISBN: 2683-0868 (Online)
- **Добрева-Христова, Д. (2021).** Първоначална адаптация на методика „Скала на екзистенция“(ESk –Eksistenzskala) за български условия. Сборник доклади на Националната школа за докторанти и млади изследователи в социалните науки. Кризата, индивидуални и социални проекции, т.2, сс. 33-39, ISBN: 2683-0868 (Online)
- **Добрева-Христова, Д. (2022).** Влияние на персоналните екзистенциални способности и екзистенциално изпълнения живот върху психичното благополучие при професионални актьори. Сборник доклади на националната школа за докторанти и млади изследователи в социалните науки. Пътища към устойчивото развитие: подходи и приноси на социалните науки, т.3, сс. 25-34, ISSN 2683-0868 (Online)
- **Dobreva-Hristova D. (2022)**. Actors' personal abilities for dealing with professional stressors in an existential- analytical perspective. Psychological Research (in the Balkans), 25(3), 215-227, ISSN 1311-4700 (Print); ISSN 2367-9174 (Online), DOI: 10.7546/PsyRB.2022.25.03.04

Други по темата:

- Лектор в Интерактивен семинар – дискусия на тема *:"Актьорът във фокуса на психологията. Съвременни аспекти"* в НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“, гр. София (линк)
- Водещ на уъркшоп на тема: *„Актьорска емпатия и психологическо благополучие в цикъла „Живот-сцена-живот": Трудности или възможности за израстване."* Проведен като част от програмата в проект EMPACT: „Кръгова икономика, зелени технологии и емпатия в артистичните практики“ на НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“, съфинансиран от Програма Творческа Европа на ЕС. (линк)
- Водещ на уъркшоп на тема: *„40-минутно предизвикателство. Емоционална саморегулация на сцена чрез ALBA Emouting.",* проведен в рамките на официалната фестивална програма на Международен студентски филмов фестивал „Early Bird" (линк)